

Міністерство освіти і науки України

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

МАТВЄЄВА СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 81–115'376.46:34=111=161.2+519.765](043.3)

ЛІНГВІСТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ
КОГНІТИВНОЇ ТЕРМІНОСТРУКТУРИ *REFUGEE* / *БІЖЕНЕЦЬ*
В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ КОРПУСІ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант: доктор філологічних наук, доцент
Зернецька Алла Анатоліївна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
декан факультету іноземної філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Єрмоленко Сергій Семенович,
Інститут мовознавства імені О.О. Потебні
Національної академії наук України,
провідний науковий співробітник
відділу загального мовознавства

доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний
лінгвістичний університет,
проректор з наукової роботи

доктор філологічних наук, доцент
Славова Людмила Леонардівна,
Інститут філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри теорії і практики перекладу
з англійської мови

Захист відбудеться “18” грудня 2020 р. об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “17” листопада 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчеєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертація присвячена виконанню лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів.

Сучасне термінознавство характеризується когнітивним спрямуванням своїх студій у бік вивчення термінологічних одиниць як результатів наукового пізнання (О. Й. Голованова, С. В. Гриньов, В. Л. Іващенко, В. М. Лейчик, Н. О. Мішанкіна, Е. Ф. Скороходько та ін.) через осмислення процесів їх вторинної номінації (В. В. Калько, Є. А. Карпіловська, Т. В. Пристайко, О. О. Селіванова, R. Temmerman та ін.). Наразі є всі підстави говорити про когнітивну сутність термінів як структур наукової свідомості на зразок концептуальних утворень (Т. В. Дроздова, А. Р. Іленков, В. Ф. Новодранова, L. Kucheruk та ін.), або *терміноконцептів* (Т. В. Стасюк, О. І. Южакова та ін.), *фреймових моделей* (Ю. І. Віт, Г. В. Садовнікова, P. Faber та ін.), за допомогою яких відбувається об'єктивація фрагментів різних професійних картин світу (М. Ф. Алефіренко, Ю. Д. Аapresян, Г. А. Брутян, Н. М. Гончарова, В. В. Жайворонок, І. М. Заремська, Ю. М. Караулов, Г. В. Колшанський, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, П. В. Мацьків, Д. В. Сабадаш, Р. М. Скорнякова, Н. І. Сукаленко та ін.).

Останнім часом з-поміж професійних картин світу в такому ракурсі розглядають *юридичну терміносистему* (Н. В. Артикуца, О. С. Олійник, І. Ю. Сковронська, В. П. Сніцар, С. П. Хижняк, Н. Gubby та ін.), яка разом з усталеними термінами активно поповнюється й новими одиницями, що під впливом екстралінгвальних факторів набувають термінологічного характеру, відображаючи трансформації суспільних процесів.

До таких термінологічних одиниць належать лексеми *refugee* / *біженець*, які набули статусу когнітивних структур під впливом соціально-історичних та етнокультурних чинників й інтегрувалися в юридичні терміносистеми англійської та української мов. Попередні спостереження за походженням імен цієї структури – *refugee* та *біженець* – дозволили виявити спільну праїндоевропейську основу (корінь **bheug-* у значенні ‘бігти, тікати, шукати притулку’), що дає підстави говорити про наявність спільного ментального підґрунтя та цілеспрямованої когнітивної мотивації формування її концептуальної бази з подальшою трансформацією в когнітивну термінологічну структуру (праїндоевропейська основа → ядро концепту → когнітивна терміноструктура).

Для виявлення спільних закономірностей і відмінностей у формуванні **когнітивної терміноструктури** REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англійській та українській мовах доцільним видається залучення процедури *лінгвістичної реконструкції* – прийому порівняльно-історичного методу (Х. Бірнбаум, С. А. Бурлак, Т. В. Гамкрелідзе, Л. Г. Герценберг, В. А. Глущенко, Вяч. Вс. Іванов, Г. А. Клімов, Ю. Л. Мосенкіс, О. В. Піскунов, С. А. Старостін, Т. В. Топорова, О. М. Трубачов, J. Fisiak, A. Fox, Н. М. Hoenigswald, G. Kondrak та ін.).

При цьому розробка теоретичних засад для *реконструкції когнітивних даних шляхом аналізу мовної інформації*, зокрема й термінологічного характеру, ще перебуває на стадії опрацювання й пошуків наукового підґрунтя для експланаторності задекларованих припущень.

Термін *лінгвістична реконструкція* в його когнітивному витлумаченні (Л. П. Дронова, А. В. Корольова та ін.) був вдало апробований для аналізу мовних і концептуальних картин світу як складних архітектурних моделей / матриць філософського смислу дискурсу (О. О. Черхава), зокрема для відновлення *когнітивно-матричних зв'язків* у текстах релігійно-популярного дискурсу (О. О. Черхава), *мотиваційної основи етнокультурних стереотипів* англійців та українців (М. О. Шутова), *семантико-синтаксичної структури* синоптичних текстів (О. М. Коломієць) та *мовленнєво-когнітивних категорій* загалом (О. Є. Кібрік).

Лінгвістична реконструкція процесів і механізмів творення когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ дає підстави припустити, що вона має динамічний характер і продовжує трансформуватися у зв'язку з появою нових юридичних термінів і понять.

Верифікувати динаміку когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ можна в лінгвістичних корпусах (Т. О. Анохіна, Т. В. Бобкова, Н. П. Дарчук, О. М. Демська, Ю. І. Дем'янчук, В. В. Жуковська, С. В. Засєкін, А. А. Зернецька, А. В. Корольова, Н. Є. Леміш, Д. В. Січінава, О. О. Тищенко-Монастирська, М. О. Шведова, В. А. Широков, V. Brezina, T. McEnery, D. Kerremans, C. Lange, S. Leuckert, A. Stefanowitsch, P. Szudarski, W. Teubert, A. Zeldes та ін.).

Оскільки спеціального репрезентативного англо-українського корпусу юридичних текстів не існує, то для верифікації термінологічних ознак когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ такий корпус було створено. Це свідчить про формування нового напрямку в корпусній лінгвістиці – *компаративно-корпусного термінознавства*. Укладений корпус має на меті розширення можливостей для аналізу й автоматизованої верифікації специфіки вербалізації когнітивної терміноструктури в сучасних юридичних текстах англійською мовою та їх перекладах українською. Він потребує подальшого тестування його програмно-лінгвістичної платформи.

Актуальність теми дисертації зумовлена її спрямуванням на поглиблене вивчення когнітивних структур юридичного дискурсу (серед яких – REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ) із застосуванням процедур лінгвістичної реконструкції (шляхом теоретичного осмислення явища когнітивної терміноструктури та його дослідження через мовні факти) та кількісно-якісну верифікацію термінів у паралельному англо-українському юридичному корпусі текстів із подальшим відтворенням фрагментів професійної картини світу та виявленням закономірностей і відмінностей у засобах вербалізації когнітивних терміноструктур в англійській та українській мовах.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що термінологічні структури, утворені в результаті процесів концептуалізації (праїндоевропейська основа → ядро концепту → когнітивна терміноструктура) та когнітивної діяльності фахівця (перетворення інформації на професійне знання), є подібними в англійській та українській мовах з огляду на універсальність природи когнітивних процесів (сприйняття професійної інформації, її опрацювання, кодування, зберігання, декодування, передавання, використання, трансформація тощо) та відмінними в аспекті впливу історичних, національно-культурних чинників на вербалізацію когнітивних терміноструктур англо- та українськомовної професійних картин світу.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Корпусна лінгвістика: сучасні напрями й перспективи розвитку”, а також у рамках наукової теми кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу “Корпусні лінгвістичні дослідження у зіставному та прикладному аспектах” (державний реєстраційний номер 0120U101670) (тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 7 від 31.01.2013 року; уточнено на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, протокол № 8 від 30.01.2020 року; уточнено й перезатверджено в новій редакції на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.26 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, протокол № 5 від 12.10.2020 року).

Метою дослідження є лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англomовному й українськомовному юридичних дискурсах та її верифікація у двомовному паралельному корпусі.

Сформульована мета передбачала вирішення таких завдань:

- сформулювати теоретичні положення роботи щодо вивчення терміна як репрезентанта когнітивної терміноструктури;
- обґрунтувати доцільність уведеного до наукового обігу терміна *когнітивна терміноструктура*;
- розробити методологічну базу виконання процедури лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури із застосуванням методів порівняльно-історичної, структурної, когнітивної, корпусної та зіставної лінгвістики;
- розробити жанрово-стильову класифікацію юридичних текстів, засновану на ознаках сфери обслуговування, жанрів текстів і типу правового документа (акта);
- укласти ініціальний масив текстів для пілотного англо-українського корпусу юридичних текстів та сформулювати інституційні ознаки корпусних текстів;
- здійснити лексикографічну реконструкцію когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ через моделювання причинно-наслідкових зв'язків в англійській та українській мовах;
- здійснити фреймову реконструкцію когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ на основі даних англо- та українськомовних законодавчих документів;
- провести семантико-дистрибутивну, тезаурусну та перекладацьку верифікацію термінів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів;
- установити спільні закономірності й відмінності у формуванні когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у свідомості носіїв англійської та української мов.

Об'єктом дослідження є когнітивна терміноструктура юридичного дискурсу англійської та української мов.

Предметом дослідження виступає лексикографічна, юридична та корпусна реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Джерельну базу дисертації становлять корпуси сучасних англійської (American National Corpus, British National Corpus, Corpus of English Wikipedia, The Corpus of Contemporary American English, The International Comparable Corpus, UNESCO Thesaurus) та української (Генеральний регіонально анотований корпус української мови, Корпус текстів української мови) мов; автентичні юридичні тексти англійською мовою (The Cartagena Declaration on Refugees, Convention and Protocol relating to the Status of Refugees, Guiding Principles on Internal Displacement, Minimum standards for the reception of asylum seekers, The Qualifications Directive, Texas Disciplinary Rules of Professional Conduct) та їх відповідники в українських перекладах, що складають текстовий масив пілотної моделі англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів; автентичні юридичні тексти українською мовою (Закони України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «Про біженців», «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», «Про громадянство України», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Конституція України); постанови та угоди; матеріали сайтів, що містять зібрання правових документів (European Court of Human Rights, Практика ЄСПЛ. Український аспект); сайти періодичних видань англійською (BBC News, CNN International, Fox News, Independent) та українською мовами («Детектор медіа», «Західна інформаційна корпорація», «Історична правда», «Тиждень» та ін.).

Укладений нами пілотний англо-український паралельний корпус юридичних текстів є експериментальним джерелом для вилучення й аналізу мовних одиниць у межах цієї розвідки та використовується з метою проведення дослідження. Обсяг цього корпусного зібрання – 1 135 827 слів. Для підготовки текстових масивів задля подальшого укладання корпусу використано електронні таблиці Microsoft Excel 2016. Як корпусні менеджери долучено програми конкордансного типу (конкорданс-менеджери) LF Aligner, AntPConc та ParaConc. У межах роботи ці програми застосовуються для впорядкування й експлуатації вирівняних (за абзацами та реченнями) паралельних сучасних автентичних текстів з актуальною спеціальною лексикою англійською мовою та їх фахових перекладів українською мовою.

Фактичним матеріалом дослідження є терміни юридичного дискурсу, що називають правовий статус осіб за функціями та характеристиками в юридичних процесах – для ілюстрування теоретичних положень роботи (6 одиниць в англійській мові: *advocate, attorney, counsel, jurist; lawyer, perpetrator*; 14 одиниць в українській мові: *адвокат, виконавець злочину, виконавець правопорушення, винна особа, винний, захисник, винуватець, злочинець, особа, яка вчинила злочин, кривдник, порушник, правник, правопорушник, юрист*) та вербалізатори когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ – для проведення лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури та побудови лексикографічних і фреймових моделей (8 одиниць в англійській мові: *asylum seeker, displaced person, escapee, fugitive, internally displaced person, person eligible for subsidiary protection, refugee, runaway*; 13 одиниць в українській мові: *біженець, вигнанець, вимушений переселенець, виселенець, внутрішньо переміщена особа, особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту, переміщена особа, переміщенець, переселенець, переселець, переселянин, утікач*).

Методи дослідження. Методологічна база дисертації ґрунтується на компаративно-корпусному підході до аналізу когнітивної терміноструктури, що зумовило вибір методів і прийомів дослідження:

1) порівняльно-історичної лінгвістики (*інтерпретація результатів етимологічних версій* лексем *refugee* / *біженець* та встановлення їх генези й подальшого семіозису; *лінгвістична реконструкція* – для відновлення фрагментів професійної мовної картини світу);

2) структурної лінгвістики (*компонентний аналіз* – для ідентифікації семантичних компонентів значень основних вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ; *дефініційний аналіз* – для уточнення тлумачень термінів; *дистрибутивний аналіз* – для виявлення контекстуального оточення, сполучуваного потенціалу та властивостей досліджуваних одиниць);

3) когнітивної лінгвістики (*фреймове моделювання* – для побудови моделі фрагмента терміносистеми юриспруденції як структури репрезентації професійного знання; *когнітивна інтерпретація* (за Й. А. Стерніним) – для узагальнення на рівні абстракції результатів опису значень вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ);

4) корпусної лінгвістики (*екстракція корпусних даних* – для збирання фактичного матеріалу з корпусів; *конкордансний аналіз* – для аналізу сукупності термінологічних одиниць і зв'язків між мовними одиницями; *корпусна верифікація* – перевірка отриманих даних у корпусі; *кількісні підрахунки* – для обчислення результатів дослідження та вимірювання об'єктивних показників);

5) зіставної лінгвістики (*зіставно-типологічний метод* – для зіставної інтерпретації семантичних структур термінів в англійській та українській мовах).

За *tertium comparationis* у роботі обрано концептуальні ознаки лексем-вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, через побудову комплексних моделей яких ('CAUSES : REFUGEE : EFFECTS' та 'ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ') встановлено подібності й відмінності у фрагментах англійської та українськомовної професійних картин світу правника. Виокремлено 3 концептуальні ознаки вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, які утворюють її основу у професійній свідомості носіїв англійської та української мов ('причини', 'наслідки', 'юридичний статус'), що довело спільні уявлення носіїв обох мов про зміст основних термінологічних номінацій когнітивної структури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації *започатковано компаративно-корпусний напрям у термінознавстві*, у межах якого розроблено методологічну базу для виконання *лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури юридичного терміна в англійській та українській мовах*; уведено до наукового обігу термін *когнітивна терміноструктура* на позначення одиниці свідомості, у якій сконцентровано фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді термінів.

Розкрито когнітивну природу юридичного терміна, який розглядається як слово або словосполучення, що репрезентує фрагмент правової картини світу і є вербалізатором когнітивної терміноструктури в юридичному дискурсі.

Удосконалено: 1) теоретико-методологічну базу лінгвокогнітології в аспекті виокремлення когнітивної терміноструктури як дискретної одиниці пізнання та організації професійної картини світу; 2) процедури корпусної верифікації термінів та їх перекладацьких еквівалентів у паралельних двомовних корпусах.

Систематизовано законодавчі тексти та *розроблено* жанрово-стильову класифікацію юридичних текстів, засновану на ознаках сфери обслуговування, жанрів текстів і типу правового документа (акта).

Створено ініціальний масив текстів для пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів, який містить автентичні законодавчі тексти англійською мовою та їхні авторизовані переклади українською. *Сформульовано* інституційні ознаки та вимоги до створення англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів та *укладено* картку метаданих корпусного тексту з урахуванням структурних, функціональних і дискурсивних характеристик корпусних документів.

Здійснено лексикографічну та фреймову реконструкцію когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англійській та українській мовах; проведено семантико-дистрибутивну, тезаурусну та перекладацьку *верифікацію* термінів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів через побудову генералізованих моделей причинно-наслідкової семантики ‘CAUSES : REFUGEE : EFFECTS’ та ‘ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’.

Доведено гіпотезу про те, що термінологічні структури, утворені в результаті процесів когнітивної діяльності фахівця, є подібними в англійській та українській мовах з огляду на універсальність природи когнітивних процесів та відмінними в аспекті впливу історичних і національно-культурних чинників на вербалізацію когнітивних терміноструктур англо- та українськомовної професійних картин світу.

Зміст дисертації сформульовано в **положеннях**, які винесено на захист:

1. Сучасний когнітивний підхід до розуміння термінологічної одиниці як результату пізнання зумовлює введення до наукового обігу поняття *когнітивної терміноструктури*, під якою розуміємо одиницю свідомості, у якій сконцентровано фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді термінів. Кожна когнітивна терміноструктура утворюється з компонентів інших терміноструктур, які зберігаються в пам'яті, інтегруються з новою фаховою і фоною інформацією та забезпечують когнітивну обробку нових професійних ситуацій, що фіксується у трансформації термінологічної семантики одиниць у лексикографічних джерелах та корпусах текстів. Концептуалізація в професійному дискурсі, яка забезпечує організацію знання навколо терміна та багатовимірну схематизацію внутрішньосистемних зв'язків у цьому дискурсі, що через сформовану когнітивну терміноструктуру веде до концентрованого фрагмента професійної картини світу, відбувається через активізацію системи концептів, які збагачують експліцитні значення терміна імпліцитними смислами та онтологічні уявлення про які вводяться до масиву емпіричних даних носія професійної картини світу.

2. Когнітивна терміноструктура юридичного дискурсу REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ характеризується динамічністю, що виявляється в ментально-вербальній специфіці юридичного терміна, який репрезентує фрагмент правової картини світу.

Відсутність матеріальної одиниці та високий рівень абстракції когнітивних процесів зумовили необхідність розробки методик реконструкції (лексикографічної та фреймової) з подальшою інтерпретацією окремих когнітивних структур із метою структуризації когнітивного простору фахівця. Лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в юридичному дискурсі за допомогою процедури лексикографічного та фреймового моделювання має результатом побудовані генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики 'CAUSES : REFUGEE : EFFECTS' та 'ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ'.

3. Імена когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ мають спільний праїндоевропейський корінь **bheug-* у значенні 'бігти, тікати, шукати притулку', який через латинську лексему *fugere* у значенні 'тікати' іде до одиниць сучасної англійської мови (**bheug-* → *fugere* → *fugitive, centrifugal, refuge*) та через праслов'янський дієслівний корінь **beg-*: **bēg-*: **bōg-* – до одиниць сучасної української мови (**bheug-* → **beg-*: **bēg-*: **bōg-* → *біг, бігти, біженець*). Лексеми *refugee* та *біженець* є питомими одиницями англійської та української мов, що еволюціонували з індоевропейської мови до сучасного мовного стану та мають споріднені одиниці в різних мовах світу.

4. Сучасна лексикографічна модель когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ представлена через моделювання причинно-наслідкових зв'язків, що виникають з юридичних вчинків суб'єктів права й відбивають взаємозумовленість діянь і обставин та їх правових результатів. Через схему 'БУТИ ПЕРЕСЛІДУВАНИМ → БІГТИ, ЗАЛИШАТИ → ЗНАХОДИТИ ПРИТУЛОК' простежуються глибинні причинно-наслідкові зв'язки семантики термінів досліджуваної галузі, що відображено в побудованих фреймових моделях 'REFUGEE : CAUSES' / 'БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ' та 'REFUGEE : EFFECTS' / 'БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ', які узагальнено в генералізованих моделях причинно-наслідкової семантики 'CAUSES : REFUGEE : EFFECTS' та 'ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ'.

Для вербалізації когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у лексикографічних джерелах виявлено такі одиниці: (англ.) *a displaced person, an escapee, a fugitive, a refugee, a runaway*, (укр.) *біженець, вигнанець, виселенець, переміщена особа, переміщенець, переселенець, переселець, переселянин, утікач* (за даними негалузевих тлумачних словників); (англ.) *an asylum seeker, a fugitive, an internally displaced person, a refugee*, (укр.) *біженець, переміщена особа* (за даними словників юридичних термінів). Найближчими за семантичним наповненням у межах лексикографічної моделі 'REFUGEE : CAUSES' / 'БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ' є такі одиниці: (англ.) *fugitive* і *refugee* (33%), (укр.) семантичних збігів не виявлено; у межах лексикографічної моделі 'REFUGEE : EFFECTS' / 'БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ': (англ.) *displaced person* і *refugee* (50%), *fugitive* і *refugee* (50%), (укр.) *переміщена особа (переміщенець)* і *переселенець (переселець, переселянин)* (100%).

5. Для виконання фреймової реконструкції когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ використано дані законодавчих документів, у яких тлумачаться аналізовані терміни для використання в правовій практиці та які організовані в пілотний паралельний англо-український корпус юридичних текстів.

Семантичний простір вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ структуровано у вигляді базисного акціонального фрейму: 'ХТОСЬ-агент → через стимул (причини) → діє / робить щось → веде до наслідків', що демонструє наявність спільних ознак у структурі понятійного фракталу.

Серед вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусних текстах виявлено такі одиниці: (англ.) *an asylum seeker, an internally displaced person, a person eligible for subsidiary protection, a refugee*, (укр.) *біженець, вимушений переселенець, внутрішньо переміщена особа, особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту, переселенець*. Аналіз збігів семантичного обсягу вербалізаторів, що наповнюють слоти фреймової моделі 'REFUGEE : CAUSES' / 'БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ', демонструє такі результати: (англ.) не виявлено, (укр.) *біженець* і *вимушений переселенець* (90%); моделі 'REFUGEE : EFFECTS' / 'БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ': (англ.) *refugee* і *person eligible for subsidiary protection* (67%), (укр.) *вимушений переселенець* і *внутрішньо переміщена особа* (100%).

6. Когнітивна терміноструктура REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є утворенням динамічним, яке піддається трансформації в результаті продуктивної взаємодії термінологічних одиниць і нетермінологічного фонду мови, впливу екстралінгвістичних чинників та характеризується перебуванням у безперервному функціональному процесі сегментарної актуалізації наявних і додаткових нових смислів. Генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики юридичних термінів *refugee* та *біженець* демонструють нарощування нових семем *причин* та *наслідків* в умовах функціонування одиниць у конкретних контекстах (у корпусних текстах): у значенні терміна (англ.) *refugee* з'являються компоненти на позначення *причин* – '*nationality*', на позначення *наслідків* – '*unable or unwilling to avail of the protection of the country / return to it*'; (укр.) *біженець* – на позначення *причин* – '*насильство*', '*мова*', '*збройні і міжнаціональні конфлікти*', на позначення *наслідків* – '*змушена покинути місце проживання*', які відсутні в зафіксованих лексикографічними джерелами тлумаченнях цих термінів. Цей факт свідчить про перебування системи юридичних термінів-репрезентантів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у стадії активного формування.

7. Семантико-парадигматичний потенціал когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ реалізовано через гіперо-гіпонімічні, синонімічні та асоціативні зв'язки вербалізаторів. Юридичний термін *refugee* є гіперонімом до одиниць *exile, expat, expatriate*, має гіпоніми: *displaced person, DP, stateless person*; синоніми: *asylum seeker, displaced person, émigré, escapee, exile, fugitive, runaway, stateless person*. Юридичний термін *біженець* є гіперонімом до одиниці *мігрант*, має гіпоніми: *особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту, переміщена особа* (→ *внутрішньо переміщена особа*), *переселенець* (→ *вимушений переселенець*), синоніми: *вигнанець, виселенець, втікач (утікач, тікач), переміщенець, переселенець (переселець, переселянин)*.

8. Побудовані лексикографічні та фреймові моделі когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є типізованими моделями слотової структури, у яких кожний слот наповнений лексичними змінними, що вербалізують фрагменти професійної картини світу правника.

Семантико-дистрибутивна верифікація досліджуваних термінологічних одиниць демонструє наявність спільних і відмінних семантичних компонентів у значеннях досліджуваних термінологічних одиниць.

Для проведення розрахунку семантичної близькості вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у роботі застосовано квантитативну методика Поля Жаккара, відповідно до якої подібність множин є бінарною мірою подібностей і вираховується як міра спільної частини, поділена на міру об'єднання множин, за формулою: $KJ = C / [(A + B) - C]$, де C – це кількість спільних елементів значень одиниць, що порівнюються, A – кількість елементів значення першої одиниці, що порівнюється, B – кількість елементів значення другої одиниці, що порівнюється. За результатами підрахунків з'ясовано, що в англійській мові визначення кожного дискретного терміна відокремлене від інших і не допускає перехресних сем та нечіткості дефініцій: коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць *refugee / asylum seeker*, *refugee / internally displaced person*, *refugee / person eligible for subsidiary protection*, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE, дорівнює 0, для української мови характерною є термінологічна синонімія та дублетність: коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ, варіюється від 0 (*біженець / переселенець*) до 0,8 (*біженець / вимушений переселенець*).

9. Найбільш активними у функціональному плані термінологічними одиницями на позначення когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусі текстів виявилися терміни (англ.) *refugee* (відносна частотність 84; час пошуку 0,20 с.), *internally displaced person* (відносна частотність 61; час пошуку 0,20 с.) та (укр.) *біженець* (відносна частотність 83; час пошуку 0,19 с.), *внутрішньо переміщена особа* (відносна частотність 80; час пошуку 0,19 с.), що доводить високу вірогідність цих мовних одиниць у глобальному юридичному дискурсі та свідчить про їх важливість для організації юридичних текстів досліджуваної тематичної спрямованості.

10. Укладений пілотний англо-український паралельний корпус юридичних текстів є ініціальним масивом текстів для подальшого створення та тестування програмно-лінгвістичної платформи опрацювання спеціальних текстів, які систематизовано за розробленою жанрово-стильовою класифікацією юридичних текстів, заснованою на ознаках сфери обслуговування, жанрів текстів і типу правового документа (акта). Картка метаданих корпусних текстів англо-українського паралельного корпусу містить опис структурних, функціональних та дискурсивних характеристик корпусних документів мовою оригіналу (англійською) та перекладу (українською).

Практичне значення одержаних результатів дисертації полягає в можливості їх використання в зіставно-типологічних та корпусних розвідках, а також у поглибленні положень термінознавства, зіставної та когнітивної семантики. Результати дослідження можуть бути використані у викладанні навчальних дисциплін вищої школи (“Порівняльна типологія англійської та української мов”, “Зіставна лінгвістика”, “Галузевий переклад”, “Прикладна лінгвістика” та ін.), практичній діяльності перекладачів.

Застосування одержаних результатів буде доцільним при створенні одна- та багатомовних корпусів текстів, укладанні словників різних типів, а також для робіт із гармонізування термінів і понять у галузі права.

Апробація результатів дослідження здійснювалася на засіданнях кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, на *двадцяти одній* науковій конференції різних рівнів, серед яких – *п'ятнадцять* міжнародних: “Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці” (Київ, 2017), “Слов’янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень” (Київ, 2017), “Світ мови – світ у мові” (Київ, 2017, 2019), “Теорія і технологія іншомовної освіти” (Київ, 2017), “Прикладна і корпусна лінгвістика: розроблення технологій нового покоління” (Київ, 2018), “Метафорологія XXI століття: актуальні проблеми лінгвістичних і літературознавчих досліджень” (Київ, 2018), “Актуальні проблеми романо-германської філології у контексті антропоцентричної парадигми” (Київ, 2018), “Корпусна лінгвістика: діджиталізація в науці та освіті” (Київ, 2019), “Ключові проблеми сучасної германської та романської філології” (Полтава, 2020), “Мовознавча наука у XXI столітті” (Київ, 2020), “Актуальні проблеми романо-германської філології та перекладу” (Чернівці, 2020), “On Digital Society, Innovations and Integration of Life in the New Century” (Індія, 2020), “Аналіз і інтерпретація художнього тексту: проблеми, стратегії, дослідження” (Київ, 2020), “Мова і культура” (Київ, 2020); *одна* всеукраїнська: “Актуальні проблеми сучасної транслятології, лінгвокраїнознавства та теорії міжкультурної комунікації” (Вінниця, 2019); *одна* міжвузівська: “Молодий філолог” (Маріуполь, 2008); *чотири* звітньо-наукові: “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 2016, 2017, 2018, 2019).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлено в *тридцяти трьох* публікаціях, з яких *двадцять чотири* статті: *п'ятнадцять* – у наукових фахових виданнях України (філологічні науки) (8,55 др. арк.), *сім* – у періодичних виданнях інших держав (2,67 др. арк.), *одна* – у науковому фаховому виданні України (юридичні науки) (0,47 др. арк.), *одна* – у науковому журналі (0,26 др. арк.), а також матеріали *дев'ятох* наукових конференцій (1,04 др. арк.).

Особистий внесок здобувача. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві (номери 2, 7, 23, 30 за списком публікацій в авторефераті), автору належать:

- визначення тенденцій трансформації категорій *інформація* та *комунікація*;
- обґрунтування введення та витлумачення терміна *термінорефлексив*;
- опис функціонування юридичного терміна в неспеціальних текстах;
- розробка морфологічної розмітки корпусних текстів.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, переліку умовних скорочень, вступу, п'яти розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних джерел (533 позиції, з яких 93 – іноземними мовами, 125 довідникових та лексикографічних джерел, 50 джерел ілюстративного матеріалу) та додатків. Допоміжним засобом унаочнення результатів дослідження є 50 таблиць, 33 рисунки, 44 схеми. Загальний обсяг роботи – 426 сторінок, обсяг основного тексту дисертації становить 363 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету, визначено його завдання, об'єкт і предмет, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, сформульовано положення, які винесено на захист, описано методи дослідження, схарактеризовано джерельну базу й фактичний матеріал, указано форми апробації результатів і структуру роботи.

Перший розділ “Лінгвокомпаративні засади дослідження когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в юридично орієнтованому корпусі” містить формулювання основних теоретичних положень роботи для розуміння природи терміна: від традиційної (І. І. Вакулик, Т. В. Голі-Оглу, М. М. Дзюба, О. А. Литвинко та ін.) та функціональної (С. І. Вовчанська, Я. Ю. Манжос, В. В. Прима, В. Д. Сліпецька та ін.) концепцій його тлумачення до вивчення термінологічних одиниць як результату наукового пізнання (О. Й. Голованова, С. В. Гриньов, В. Л. Іващенко, В. М. Лейчик, Н. О. Мішанкіна, Е. Ф. Скороходько та ін.). Проблема терміна, його змістовного наповнення та інтерпретації отримала нових рішень у зв'язку з акцентом уваги на питаннях когнітивних процесів породження та передачі (Ю. І. Віт, В. Л. Іващенко, Є. А. Карпіловська, О. В. Константинова, Т. С. Пристайко, Л. В. Рогач, Г. В. Садовнікова, О. О. Селіванова та ін.), перекладу та інтерпретації таких одиниць (О. В. Государська, Д. С. Касяненко, Т. Р. Кияк, Н. С. Кудрявцева, М. І. Онищук, О. А. Шаблій та ін.).

Головним завданням когнітивного термінознавства є з'ясування законів та специфіки взаємин між когнітивними терміноструктурами, що функціонують у свідомості людини як знання про професійний світ, і мовними одиницями (термінами), через які ці знання формалізуються. Комплексна лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури забезпечує перехід від аналізу окремих термінологічних одиниць до розуміння єдиного професійного простору через реконструкцію фрагментів і моделювання цілісної системи концептуалізації професійної дійсності та професійної картини світу.

Когнітивно-семіотична концепція природи терміна та підхід до терміна як інструмента категоризації і концептуалізації дійсності та професійної картини світу (М. Ф. Алефіренко, Ю. Д. Апресян, Г. А. Брутян, Н. М. Гончарова, В. В. Жайворонок, І. М. Заремська, Ю. М. Караулов, Г. В. Колшанський, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, П. В. Мацьків, Р. М. Скорнякова, Н. І. Сукаленко та ін.) дозволяють говорити про *термін* як *репрезентант фрагмента професійної картини світу через вербалізацію когнітивних терміноструктур у певному професійному дискурсі*. Фундаментальну основу професійної картини світу складають когнітивні терміноструктури як дискретні одиниці, що репрезентовані у вигляді термінів, служать для передачі професійного знання та визначають своєрідність професійної мовної картини світу. Таким чином, професійна мовна картина світу включає в себе, перш за все, певний термінологічний корпус – від загальнонаукових та узвичаєних, відомих та зрозумілих більшості мовців термінів до агнонімів, коректне використання та сприйняття яких вимагають спеціальних професійних знань. Термінологічна система є одним із головних ресурсів мовної репрезентації фрагмента професійної мовної картини світу.

Правова концептосфера є однією з найпоширеніших форм організації свідомості сучасної людини й суспільства. Вербальне забезпечення цієї концептосфери вимагає особливої уваги до **юридичного терміна** як базової одиниці правничого корпусу національних текстів (Н. В. Артикуца, О. С. Олійник, І. Ю. Сковронська, В. П. Сніцар, С. П. Хижняк, Н. Gubby та ін.). Розуміння семіозису юридичного терміна як базової концептуальної одиниці правової семіосфери потребує нових рішень на основі аналізу правових комунікативних процесів, що відбуваються в межах юридичного дискурсу.

Одним із ключових елементів установлення своєрідності певної терміносистеми є її номінативний склад (В. В. Калько, Є. А. Карпіловська, О. В. Константинова, Т. В. Пристайко, О. О. Селіванова, R. Temmerman та ін.), а також ті вербальні елементи й позавербальні фактори, що визначають закономірності й забезпечують необхідні умови успішності процесу термінологічної номінації, яка є цілеспрямованим процесом переважно вторинної природи, що має на меті відтворення певного фрагмента професійної мовної картини світу.

У концептуальному плані номінація розглядається як рух від когнітивної терміноструктури до мовного знака та має фінальною метою фіксацію результату когнітивної діяльності носія мови засобами цієї мови. Такий підхід потребує виокремлення *когнітивної структури* (Н. О. Голубєва, Є. В. Іванова, В. А. Красних, В. К. Garner та ін.) і далі **когнітивної терміноструктури** з низки категорій мислення та одиниць ментальної інформації – *одиниці професійної свідомості, у якій сконцентрований фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді терміна*.

Когнітивна терміноструктура є динамічною ментальною структурою. Вона є реакцією та рефлексією мовця на феномен професійного світу, формується за активної участі суб'єкта професійної діяльності в процесі ментальної творчості та зберігається у свідомості людини у вигляді певного професійного образу. Відбиваючи попередній професійний досвід, когнітивна терміноструктура визначає вектор руху інтерпретації досвіду наступного.

Когнітивна терміноструктура як ментальна одиниця, що зберігає концентроване професійне знання й термінологічне уявлення, формується і зберігається у свідомості мовця та акумулює знання про юридичну дійсність, знаходить мовну реалізацію в певній знаковій формі – у *юридичному терміні*, під яким (з огляду на когнітивно-дискурсивні характеристики) розуміємо *слово або словосполучення, що репрезентує фрагмент правової картини світу та є вербалізатором когнітивної терміноструктури в юридичному дискурсі*.

Для усвідомлення структури професійної мовної картини світу необхідно розглядати її як цілісну функціональну систему, як результат мовно-когнітивної переробки інформації про професійний світ навколо та про людину, що взаємодіє з цим світом. Таке бачення стає можливим при застосуванні лінгвокогнітивного моделювання як дослідницької процедури, що має на меті створення конструкту впорядкування й формалізації окремих складових та цілих фрагментів професійної мовної картини світу. Процедура лінгвокогнітивного моделювання спрямована на виявлення та пояснення ролі мовних структур у когнітивних процесах формування, зберігання, розуміння і продукування / передачі спеціального знання.

Доцільним вважаємо введення до наукового обігу поняття *термінорефлексиву* на позначення *суб'єктивної рефлексії на зміст терміна як процесу, механізму й результату пізнання, що дозволяє створювати нові еквіваленти термінологічного уявлення*; у юридичній сфері це буде *юридичний термінорефлексив*, ситуативна інтерпретація якого залежить від конкретної комунікативних обставин та умов, об'єктивної складової його семантики та індивідуальних здатностей / здібностей особистості до опрацювання наукової та професійної інформації.

Професійна метамова характеризується наявністю термінологічних одиниць, що відтворюються в мовленні та належать до концептуального простору метамови конкретної професійної галузі. Такий простір означений набором терміноодиниць, що дозволяють класифікувати належність мовного твору до сфери певної професійної комунікації. Так, для метамови юриспруденції концептуальними є одиниці на позначення статусу осіб. Серед таких структур, які мають важливе суспільне значення та специфіку вербалізації в англійській та українській мовах, а також перебувають сьогодні в процесі активної трансформації, є когнітивна терміноструктура юридичного дискурсу REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Через природу когнітивної терміноструктури та неспостережний характер цієї ментальної одиниці в когнітивному термінознавстві запропоновано застосовувати механізм лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури, відправним пунктом для якої (реконструкції) є вербалізатор такої структури – термін як семіотична одиниця на позначення професійного поняття, який через процедуру *реконструкції когнітивної терміноструктури* є одним із перспективних об'єктів когнітивної інтерпретації (за Й. А. Стерніним).

Донедавна процедура реконструкції використовувалася в порівняльно-історичних дослідженнях мови. На сучасному етапі розвитку лінгвістики реконструкція повного набору концептуальних ознак лексем-вербалізаторів лише в межах порівняльно-історичної лінгвістики без виходу за рамки порівняння й зіставлення мовних фактів на рівень урахування когнітивних складових убачається неможливою. Таким чином, комплексна реконструкція передбачає відновлення не тільки плану вираження, але й плану глибинного змісту – значення форм, одиниць та конструкцій.

Когнітивний підхід до вивчення терміна визначив основну структурну одиницю професійного комунікативного простору – фрейм, вивчення якого дозволяє впровадити новий підхід до опису відображених у мові когнітивних структур, а компаративно-корпусний підхід забезпечує якісно новий рівень розуміння й перекладу цих одиниць професійного дискурсу.

У другому розділі **“Методологічна база для лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ із позицій компаративно-корпусного підходу”** розроблено методологічні принципи, що заклали підвалини для розробки компаративно-корпусного підходу до вивчення термінології, який включає методики і практики порівняльно-історичної, структурної, когнітивно-дискурсивної та корпусно-зіставної лінгвістики для виконання лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ через аналіз когнітивних процесів і структур в їхній мовній реалізації із залученням корпусного інструментарію.

Застосування процедури порівняльно-історичного методу – *лінгвістичної реконструкції* – з урахуванням здобутків когнітивної лінгвістики (Л. П. Дронова, О. Є. Кібрік, А. А. Кожінова, А. В. Корольова та ін.) є одним із продуктивних підходів до конструювання моделі поєднання одиниць мислення й мови в процесі їхньої взаємодії (О. М. Коломієць, Г. В. Садовнікова, О. О. Черхава, М. О. Шутова та ін.), а також теоретично й практично значимою процедурою для виявлення ментально-вербальної специфіки термінології певної галузі (у нашому випадку юридичної).

Лінгвокогнітивна реконструкція когнітивних терміноструктур, яка передбачає вивчення закономірностей реалізації цих структур через мовні одиниці з урахуванням комплексного аналізу етимона, установлення генези й семіозису досліджуваних одиниць, їх семантико-дистрибутивної специфіки й тезаурусних зв'язків, дозволяє прояснити складну лінгвістичну структуру й екстралінгвістичну специфіку професійної мовної картини світу, а також закласти підвалини для формулювання базових принципів лінгвокогнітивного моделювання професійних мовних картин світу.

Комплексне вивчення юридичної термінології спирається на методики структурної та когнітивної лінгвістики, зокрема, компонентний, дефініційний, дистрибутивний і фреймовий аналіз, що зумовлюється знаковим характером терміна. Наступний етап семантико-когнітивного аналізу – когнітивна інтерпретація результатів опису семантики термінів (Й. А. Стернін) – дозволяє виявити когнітивні ознаки, які формують ментальну одиницю – когнітивну терміноструктуру.

Для моделювання концептуальної інформації юридичного дискурсу особливого значення набувають категорії *причин* та *наслідків*, які покладено в основу побудованих лексикографічних і фреймових моделей когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Подальше дослідження емпіричного матеріалу передбачає впровадження корпусно базованого підходу в процедуру аналізу мовних одиниць. Серед корпусів, які залучаються, – одномовні корпуси англійської та української мов та текстовий масив для пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів, укладений для потреб цього дослідження.

За структурою корпус паралельних текстів суттєво відрізняється від одномовних корпусів. Такий корпус містить оригінальний текст та його переклад(и) іншою(ми) мовою(ами). При цьому тексти сегментовані за реченнями або абзацами, тобто кожному реченню або абзацу оригіналу відповідає речення або абзац перекладу.

Кожний текст, що відповідає вимогам конкретного корпусу та включається до корпусного масиву, отримує належний опис реквізитів і зовнішніх характеристик. При укладанні пілотного англо-українського корпусу юридичних текстів проведено унормування принципів і підходів до відбору текстів для корпусного масиву (створену *картку метаданих для юридичного тексту*), розроблено *жанрово-стильову класифікацію текстів*, яка враховує сферу обслуговування (юридичний підстиль офіційно-ділового стилю), тип правового документа / акта (нормативно-правові, індивідуально-правові, інтерпретаційно-правові) і жанри текстів (для кожного типу правових актів).

Така класифікація за рахунок деталізації специфічних характеристик дає підстави об'єднати тексти за ознаками, релевантними з лінгвістичної точки зору, а саме: за типом адресанту (індивідуальний, колективний, невідомий тощо) та адресату (реальний, гіпотетичний; індивідуальний, груповий, ретіальний; статусний, позиційний тощо), комунікативною інтенцією (виконання, використання, дотримання, зобов'язання, примус, покарання тощо), структурою (будова, оформлення тощо) і т.ін.

7 LF Alignment Editor 1.3 - aligned_111_en-111_uk.txt			
File Edit Help			
1	He alleges that he was assisted by the same officially appointed lawyer despite the fact that he insisted to be assisted by a lawyer of his own choosing.	Він стверджує, що його захищав той самий державний адвокат, незважаючи на те, що заявник наполягав на тому, щоб йому надавав правову допомогу адвокат за його власним вибором.	111_en-111_uk
2	The applicant affirmed that he had complained to the prosecutor and then to the judges that he could not be assisted by a lawyer of his choice and that instead he had been assisted by an officially appointed lawyer who also had assisted his co-defendants, P.A. and F.D. However, the criminal case file contains no written trace of any such complaints.	Заявник підтвердив, що скаржився прокурору, а потім суддям, на те, що він не може скористатися захистом з боку адвоката, якого він обрав, і що натомість йому надає правничу допомогу державний адвокат, який також допомагав іншим обвинуваченим, П.А. та Ф.Д.	111_en-111_uk
3	According to the documents submitted by the applicant, he engaged a lawyer practicing in Cluj-Napoca on 15 July 2003.	Згідно з документами, поданими заявником, 15 липня 2003 року він уклав угоду з адвокатом, який займався практикою в Клуж-Напока.	111_en-111_uk
4	On 29 July 2003 the applicant, in the presence of his lawyer, was confronted with F.D.	29 липня 2003 року заявник в присутності свого адвоката мав розмову з Ф.Д.	111_en-111_uk
5	The applicant, assisted by his lawyer, attended the hearings.	Заявник разом зі своїм адвокатом був присутній на слуханнях.	111_en-111_uk
		Merge (F1)	Split (F2)
		Shift up (F3)	Shift down (F4)

Рисунок 1. Фрагмент пілотного паралельного англо-українського корпусу юридичних текстів.

Методологічна інтеграція прийомів лінгвістичної реконструкції та корпусної верифікації отриманих результатів визначила два глобальні етапи комплексного дослідження когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, кожний із яких складається з відповідних кроків:

1. Робота з докорпусним матеріалом

1.1. Формування теоретичної бази, інвентаризація та тлумачення термінологічних одиниць. Робота на цьому кроці окреслює теоретичне підґрунтя дослідження; проводиться аналіз існуючих наукових концепцій і визначаються дискусійні та нерозв'язані аспекти досліджуваної проблематики; пропонується введення до наукового обігу терміна *когнітивна терміноструктура* та авторський підхід до вивчення когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

1.2. Добір джерельної бази – укладання ініціального масиву текстів для пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів.

Для виконання цього завдання здійснюється пошук і критичний відбір законодавчих текстів англійською мовою з перекладами українською.

1.3. Вибірка фактичного мовного матеріалу – відбір у лексикографічних джерелах і текстах репрезентантів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ для подальшого аналізу.

1.4. Інтерпретація результатів етимологічного та компонентного аналізу відібраних одиниць – репрезентантів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ. На цьому кроці здійснено вивчення етимологічних (завдяки комплексному аналізу етимонів) та структурно-семантичних (через застосування компонентного аналізу з метою ідентифікації семантичної структури основних вербалізаторів когнітивної терміноструктури) особливостей репрезентантів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, проведення реконструкції їх генези й семіозису для відновлення фрагментів професійної мовної картини світу.

2. Корпусний аналіз

2.1. Побудова, порівняння та зіставлення лексикографічних і фреймових моделей когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ: ‘REFUGEE : CAUSES’, ‘REFUGEE : EFFECTS’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’; генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики: ‘CAUSES : REFUGEE : EFFECTS’, ‘ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’. На цьому кроці будуються лексикографічні та фреймові моделі на основі різних джерел матеріалу: а) негалузевих тлумачних словників англійської та української мов; б) словників юридичної термінології англійської та української мов; в) законодавчих текстів англійською та їх перекладів українською мовою.

2.2. Установлення й систематизація семантичних тезаурусних зв'язків основних вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ на базі одномовних корпусів англійської та української мов, а також попередніх даних пілотного англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів.

2.3. Корпусна верифікація отриманих результатів в укладеному англо-українському корпусі юридичних текстів передбачала проведення семантико-дистрибутивного, тезаурусного та перекладацького аналізу із застосуванням елементів математичного аналізу (обчислення показника відносної частотності вживання терміноодиниць, часу пошуку, коефіцієнта семантичної близькості термінів за квантитативною методикою П. Жаккара) та процедури кількісних підрахунків (обчислення наявності спільних та відмінних семем термінів, кількісних показників їхньої сполучуваності) для виконання завдань цього кроку – обчислення результатів дослідження та вимірювання об'єктивних показників отриманих даних.

Кожний етап супроводжувався зіставною інтерпретацією виявлених закономірностей та відмінностей досліджуваних термінів у мовах вивчення. Процедури порівняння та зіставлення проводилися за такими алгоритмами (за А. В. Корольовою): *порівняння* 1) відбір мовного матеріалу, що буде порівнюватись; 2) власне порівняння; 3) реконструкція (внутрішня й зовнішня) форм; *зіставлення* 1) установлення основи зіставлення (*tertium comparationis*); 2) зіставна інтерпретація; 3) типологічна характеристика.

У третьому розділі “Лексикографічна реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англійській та українській мовах” на основі аналізу даних лексикографічних джерел загальної та спеціальної лексики ідентифіковано та описано основні вербалізатори когнітивної терміноструктури REFUGEE (*an asylum seeker, a displaced person, an escapee, a fugitive, an internally displaced person, a refugee, a runaway*) / БІЖЕНЕЦЬ (*біженець, вигнанець, виселенець, переміщена особа, переміщенець, переселенець, переселець, переселянин, утікач*), здійснено її лексикографічну реконструкцію (за даними лексикографічних джерел загальної та термінологічної лексики побудовано лексикографічні моделі ‘REFUGEE : CAUSES’, ‘REFUGEE : EFFECTS’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’); встановлено основні тезаурусні зв’язки вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ за результатами аналізу семантичного наповнення, а також гіперо-гіпонімічних, синонімічних та асоціативних зв’язків вербалізаторів.

Англійська лексема *refugee* в сучасному написанні зустрічається з кінця XVII століття й походить від французької лексеми *réfugié* у значенні ‘пішов у пошуках притулку’, дієприкметник минулого часу від (*se*) *réfugier* (укритися), від (*se*) *réfugier* (притулок), від латинського *refugium*, від латинського *re-* ‘назад’ + *fugere* ‘тікати’ до одиниць сучасної англійської мови: *fugitive, centrifugal, refuge*.

Функціонування в англійській мові двох номінант із спільним праїндоевропейським коренем **bheug-* для називання людини, що тікає, – *a refugee* (з французької) та *a fugitive* (з латинської) – є результатом активних дивергентно-конвергентних процесів в індоєвропейських мовах, зумовлених як мовними, так і соціальними чинниками, та багатовекторності самого явища, яке вони називають (етнокультурні властивості автостереотипів та гетеростереотипів моно- та полінаціональних мовних спільнот).

Українська лексема *біженець* є дериватом іменника *біг*, походження якого виводиться через праслов’янські та індоєвропейські корені: PS. **bēgъ, *bēgnoti, *bēgati, (*bēžati)*, IE root **bhēg^h-* ‘to run’; від від ст. сл. бѣжати – втікати. Бѣжелец – бѣглец, бѣгун, збѣр. Слов’янське дієслово (дав.-укр. бѣгчи, бѣгми, укр. бігти) пояснюється через індоєвропейський корінь **bheug-*: “(грец. *φεύγω* ‘тікати, рятуватися втечею’, поряд з *φεβάμαι* ‘тікати, лякатися’ < **bheg^h-*; сюди ж лат. *fugio* ‘рятуватися втечею’; гот. *biugan*, нім. *biegen* ‘гнути’; лит. *bauginti* ‘лякати’), **bhug(h)-* (англос. *būgan* ‘гнутися; тікати’, лит. *būgti* ‘злякатися’), **bhueg-*; праслов’янський дієслівний корінь **beg-*: **bēg-*: **bōg-* сходять до індоєвропейського *bhweg-*: **bhwoǵ-*: **bhug-*, співвідносному з **bheug-*: **bhoug-*: **bhug-* ‘бігти; гнути’”.

Таким чином, етимологічною основою одиниць *refugee* та *біженець* є спільний праїндоевропейський корінь **bheug-* на позначення *біжати, згинати*, що заклало спільний ментальний базис мотивації для формування концептуальної основи для всієї когнітивної термінологічної структури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

У значенні ‘той, хто втікає до притулку, чи сховища, чи місця безпеки; той, хто під час переслідувань чи політичних безладів втікає до чужої країни заради безпеки’ перше використання іменника *refugee* зафіксовано в 1680-их роках. Так, перше згадування цього слова пов’язують із французькими гугенотами, які мігрували після ревокації Нантського едикту 1685 року.

До 1914 року це слово означало ‘той, хто шукає притулку’, що з часом перетворилося на ‘той, хто тікає з дому’. У такому значенні використання цього слова пов’язують із переміщенням мирних жителів Фландрії, які прямували на захід, рятуючись від боїв Першої світової війни. Така трансформація є суттєвою для загального розуміння цього явища та ставлення до нього людини й суспільства: якщо в першому значенні людина шукала притулку (тобто місця, де можна сховатися й де буде краще; мета – отримати краще), то відповідно до другого значення людина тікала з дому (тобто з місця, знаходження в якому далі стає неможливим; мета – позбутися поганого).

Перше офіційне юридичне тлумачення терміна *біженець* міститься в збірнику законодавчих матеріалів про біженців 1916 року, відповідно до якого біженцями вважали осіб, “оставившія мѣстности, угрожаемыя неприятелемъ или имъ уже занятя, либо выселенныя распоряженіемъ военныхъ или гражданскихъ властей изъ района военныхъ дѣйствій ...”. Юридичне тлумачення терміна *refugee*, *біженець* у сучасному розумінні вперше надано в тексті *Конвенції про статус біженців*, прийнятої Організацією Об’єднаних націй у 1951 році, відповідно до якої біженцем вважають “особу, яка має обґрунтований страх переслідування через расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи чи політичну думку, перебуває за межами країни свого громадянства і не має можливості або через такий страх не бажає скористатися захистом цієї країни; чи особу без громадянства, що перебуває за межами країни свого попереднього звичайного проживання внаслідок таких подій і не має можливості або через такий страх не бажає повертатися до неї”.

Отже, з юридичної точки зору біженцем є той, хто відповідає двом основним умовам: 1) має причини – потерпав від переслідувань, військових дій чи інших надзвичайних обставин; 2) має наслідки – покинув країну свого постійного проживання чи громадянства / підданства.

Спільні ознаки у структурі понятійного фракталу, виявлені в результаті проведеного аналізу семантичного наповнення дискретних термінологічних одиниць *refugee* та *біженець*, узагальнено у структурації семантичного простору у вигляді базисного акціонального фрейму (за С. А. Жаботинською):

‘ХТОСЬ-агент → через стимул (причини) → діє / робить щось → веде до наслідків’

Схема 1. Базисний фрейм дискретних термінологічних одиниць *refugee* та *біженець*.

За даними негалузевих тлумачних і юридичних термінологічних словників англійської та української мов побудовано лексикографічні моделі ‘REFUGEE : CAUSES’, ‘REFUGEE : EFFECTS’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ’ та ‘БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’. В основних вербалізаторів когнітивної структури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ виділено спільні та окремі риси відповідно до різних джерел даних:

– негалузеві тлумачні словники англійської мови:

семемі причин збігаються: 33% (*fugitive – refugee*), 25% (*displaced person – fugitive*), 17% (*fugitive – runaway*), 14% (*refugee – runaway*), 13% (*displaced person – refugee*);

семемі причин не збігаються: *displaced person – runaway*;

семемі наслідків збігаються: 50% (*displaced person – refugee, fugitive – refugee*);

семемі наслідків не збігаються: *displaced person – fugitive, displaced person – runaway, fugitive – runaway, refugee – runaway*;

– словники юридичної термінології англійської мови:

семемі причин збігаються: 22% (*refugee – internally displaced person*);

семемі причин не збігаються: *refugee – fugitive, fugitive – internally displaced person*;

семемі наслідків не збігаються: *refugee – internally displaced person, refugee – fugitive, fugitive – internally displaced person*;

– негалузеві тлумачні словники української мови:

семемі причин не збігаються: *біженець – переміщена особа*;

семемі наслідків збігаються: 100% (*переміщена особа – переселенець*), 50% (*вигнанець – виселенець, вигнанець – переміщена особа, вигнанець – переселенець, утікач – виселенець*);

семемі наслідків не збігаються: *біженець – вигнанець, біженець – виселенець, біженець – переміщена особа, біженець – переселенець, біженець – утікач, вигнанець – утікач, переміщена особа – виселенець, переміщена особа – утікач, переселенець – виселенець переселенець – утікач*;

– словники юридичної термінології української мови:

семемі причин не збігаються: *біженець – переміщена особа*;

семемі наслідків не збігаються: *біженець – переміщена особа*.

Дані лексикографічних джерел (негалузевих тлумачних і юридичних термінологічних словників англійської та української мов) про семантичне наповнення дискретних термінологічних одиниць дозволили запропонувати схематизовані узагальнені структури значення термінів *refugee* та *біженець* (див. схеми 2, 3).

У четвертому розділі “Фреймова реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англійській та українській мовах” ідентифіковано та описано основні вербалізатори когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ: (англ.) *asylum seeker, internally displaced person, person eligible for subsidiary protection, refugee*, (укр.) *біженець, вимушений переселенець, внутрішньо переміщена особа, особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту, переселенець* у юридичному дискурсі, здійснено її фреймову реконструкцію.

За отриманими даними побудовано фреймові моделі ‘REFUGEE : CAUSES’, ‘REFUGEE : EFFECTS’, ‘БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ’ та ‘БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’ на основі законодавчих текстів англійською та українською мовами. З термінологічних вербалізаторів когнітивної структури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ виокремлено спільні та відмінні риси вербалізаторів:

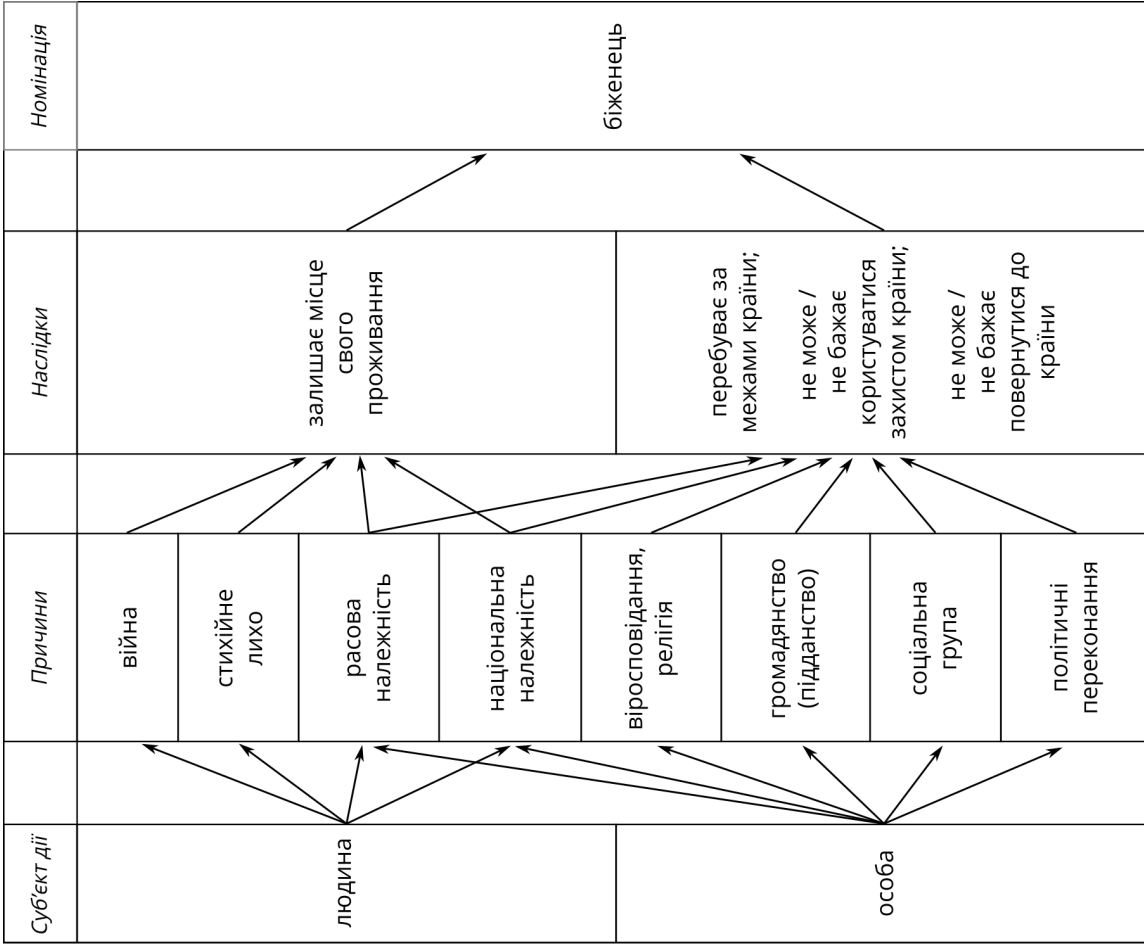

Схема 3. Семантичне наповнення дискретної термінологічної одиниці *біженець*.

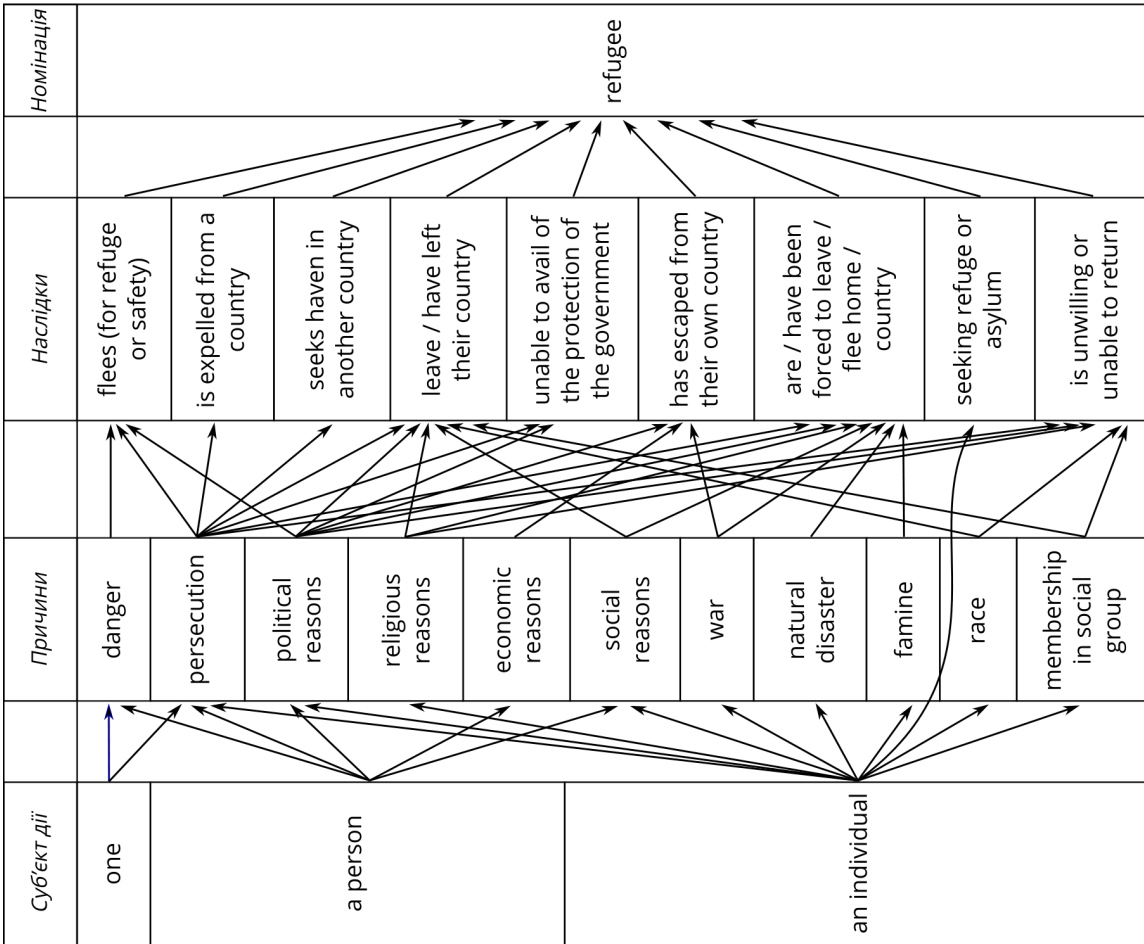

Схема 2. Семантичне наповнення дискретної термінологічної одиниці *a refugee*.

– законодавчі тексти англійською мовою:

семемі причин не збігаються: *refugee – internally displaced person, refugee – person eligible for subsidiary protection, internally displaced person – person eligible for subsidiary protection*; семемі наслідків збігаються: 67% (*refugee – person eligible for subsidiary protection*); семемі наслідків не збігаються: *refugee – internally displaced person, internally displaced person – person eligible for subsidiary protection*;

– законодавчі тексти українською мовою:

семемі причин збігаються: 90% (біженець – вимушений переселенець), 33% (особа, яка потребує тимчасового захисту – внутрішньо переміщена особа), 27% (особа, яка потребує додаткового захисту – внутрішньо переміщена особа), 22% (біженець – внутрішньо переміщена особа), 20% (вимушений переселенець – внутрішньо переміщена особа; переселенець – внутрішньо переміщена особа), 18% (біженець – особа, яка потребує додаткового захисту, вимушений переселенець – особа, яка потребує додаткового захисту), 17% (переселенець – особа, яка потребує тимчасового захисту), 11% (біженець – особа, яка потребує тимчасового захисту), 10% (вимушений переселенець – особа, яка потребує тимчасового захисту); семемі причин не збігаються: біженець – переселенець, вимушений переселенець – переселенець, переселенець – особа, яка потребує додаткового захисту, особа, яка потребує додаткового захисту – особа, яка потребує тимчасового захисту; семемі наслідків збігаються: 100% (вимушений переселенець – внутрішньо переміщена особа), 33% (біженець – особа, яка потребує додаткового захисту), 17% (біженець – вимушений переселенець, біженець – внутрішньо переміщена особа); семемі наслідків не збігаються: біженець – переселенець, біженець – особа, яка потребує тимчасового захисту, вимушений переселенець – переселенець, вимушений переселенець – особа, яка потребує додаткового захисту, вимушений переселенець – особа, яка потребує тимчасового захисту, переселенець – внутрішньо переміщена особа, переселенець – особа, яка потребує додаткового захисту, переселенець – особа, яка потребує тимчасового захисту, особа, яка потребує додаткового захисту – внутрішньо переміщена особа, особа, яка потребує додаткового захисту – особа, яка потребує тимчасового захисту, особа, яка потребує тимчасового захисту – внутрішньо переміщена особа.

У п'ятому розділі **“Верифікація когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському паралельному корпусі”** здійснено семантико-дистрибутивну, тезаурусну та перекладацьку верифікацію вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

Корпусна лінгвістика як така й високий індекс верифікаційного потенціалу математичної обробки корпусних даних у поєднанні із лексикографічним і фреймовим аналізом забезпечують якісно новий рівень об'єктивної верифікації мовних фактів у межах компаративно-корпусного підходу до аналізу матеріалу англійської та української мов у зіставному аспекті.

Процес корпусної верифікації базується на процедурі вилучення досліджуваних одиниць (за різними показниками в залежності від дослідницького завдання) із корпусного масиву текстів, параметризацію та зіставлення цих одиниць із еквівалентами з текстів-перекладів українською мовою.

ПРИЧИНИ		ТЕРМІН
переслідувань за ознаками	раси	БІЖЕНЕЦЬ
	віросповідання	
належності до певної соціальної групи	національності	ВИМУШЕНИЙ ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ
	громадянства (підданства)	
політичних переконань	переслідування	ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ
	вчиненого насильства	
збройних міжнаціональних	мови	ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ
	конфліктів	
радіоактивно забруднена територія		

Схема 6. Фреймова модель 'БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ'

ПРИЧИНИ		ТЕРМІН
не може	перебуває за межами країни	БІЖЕНЕЦЬ
	користуватися захистом країни	
не бажає	повернутися до країни	ВИМУШЕНИЙ ПЕРЕСЕЛЕНЕЦЬ
	змушена покинути місце проживання	
не бажає	потребує захисту	ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНА ОСОБА
	масово вимушені шукати захисту в Україні	
відселена		ОСОБА, ЯКА ПОТРЕБУЄ ДОДАТКОВОГО ЗАХИСТУ
переселилася самостійно		

Схема 7. Фреймова модель 'БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ'

ПРИЧИНИ		ТЕРМІН
armed conflict	situations of generalized violence	INTERNALLY DISPLACED PERSON
	violations of human rights	
natural human-made	disasters	PERSON ELIGIBLE FOR SUBSIDIARY PROTECTION
	penalty	
death	execution	REFUGEE
	torture	
inhuman degrading	treatment or punishment	REFUGEE
	armed conflict	
indiscriminate violence of	international	REFUGEE
	internal	
race	armed conflict	REFUGEE
	armed conflict	
religion	armed conflict	REFUGEE
	armed conflict	
nationality	armed conflict	REFUGEE
	armed conflict	
membership of a social group	armed conflict	REFUGEE
	armed conflict	
political opinion	armed conflict	REFUGEE
	armed conflict	

Схема 4. Фреймова модель 'REFUGEE : CAUSES'

ПРИЧИНИ		ТЕРМІН
flee or to leave	their homes	INTERNALLY DISPLACED PERSONS
	places of habitual residence	
not crossed a State border	not crossed a State border	PERSON ELIGIBLE FOR SUBSIDIARY PROTECTION
	is outside the country of his nationality	
is unable	to avail himself of the protection of that country	REFUGEE
	to return to it	
is unwilling	to return to it	REFUGEE
	to return to it	

Схема 5. Фреймова модель 'REFUGEE : EFFECTS'

Для проведення повного циклу корпусної верифікації досліджуваних термінологічних одиниць англійської та української мов розроблено послідовність етапів проведення комплексного лінгвістичного, фреймового аналізу й корпусної верифікації отриманих даних:

1) вибірка лексем та словосполучень, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусних текстах англійською та українською мовами; укладання реєстру;

2) семантико-дистрибутивна верифікація лексикографічних та корпусних даних;

3) тезаурусна верифікація термінів вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ;

4) верифікація даних перекладацьких словників в англо-українському корпусі юридичних текстів.

Побудовані на основі даних лексикографічних джерел і корпусних текстових масивів лексикографічні та фреймові моделі когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є узагальненими моделями слотової структури, у яких кожний слот наповнений різними лексичними змінними, що вербалізують фрагменти професійної картини світу правника. Семантико-дистрибутивна верифікація досліджуваних термінологічних одиниць дозволяє виявити семантичні компоненти, які збігаються в значеннях лексем, а також змінні компоненти та причини відмінностей таких складових у побудованих моделях на основі врахування ступеня розробленості терміна в національній (англійській та українській) метамові юриспруденції.

Проведена реконструкція має результатом побудовані генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики юридичних термінів *біженець* і *refugee*, які демонструють наявність спільних і відмінних семантичних формантів відповідно до рівнів нарощення значення одиниць, що досліджуються (у яких 1 – семема, виявлені при аналізі лексикографічних даних нетермінологічних тлумачних словників; 2 – семема, виявлені при аналізі лексикографічних даних термінологічних словників юридичної лексики; 3 – семема, виявлені при фреймовому аналізі даних корпусних текстів юридичного дискурсу).

Оскільки всі корпуси містять різну кількість одиниць та слововживань, виникла потреба введення певного об'єктивного критерію, яким став показник відносної частотності. Цей показник може бути застосований для виявлення найбільш активної у функціональному плані термінологічної одиниці на позначення когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у корпусі текстів. Відносна частотність уживання терміноодиниці розраховується нами як відношення числа входжень досліджуваної одиниці до загального обсягу корпусу в словах. Результат множимо на 1 000 000 для зручності операційних дій із отриманими числовими даними (оскільки в результаті поділу отримуємо дрібну частотність) – *instances per million (ipm)* (відносна частотність, помножена на мільйон), наприклад (для терміна *refugee*): ***refugee*: 95 / 1 135 827 * 1 000 000 = 84.**

За результатами проведених кількісних підрахунків з'ясовано, що найвищий ступінь частотності в англійській мові отримуємо для термінологічної одиниці *refugee* (84), найнижчий – *runaway* (3):

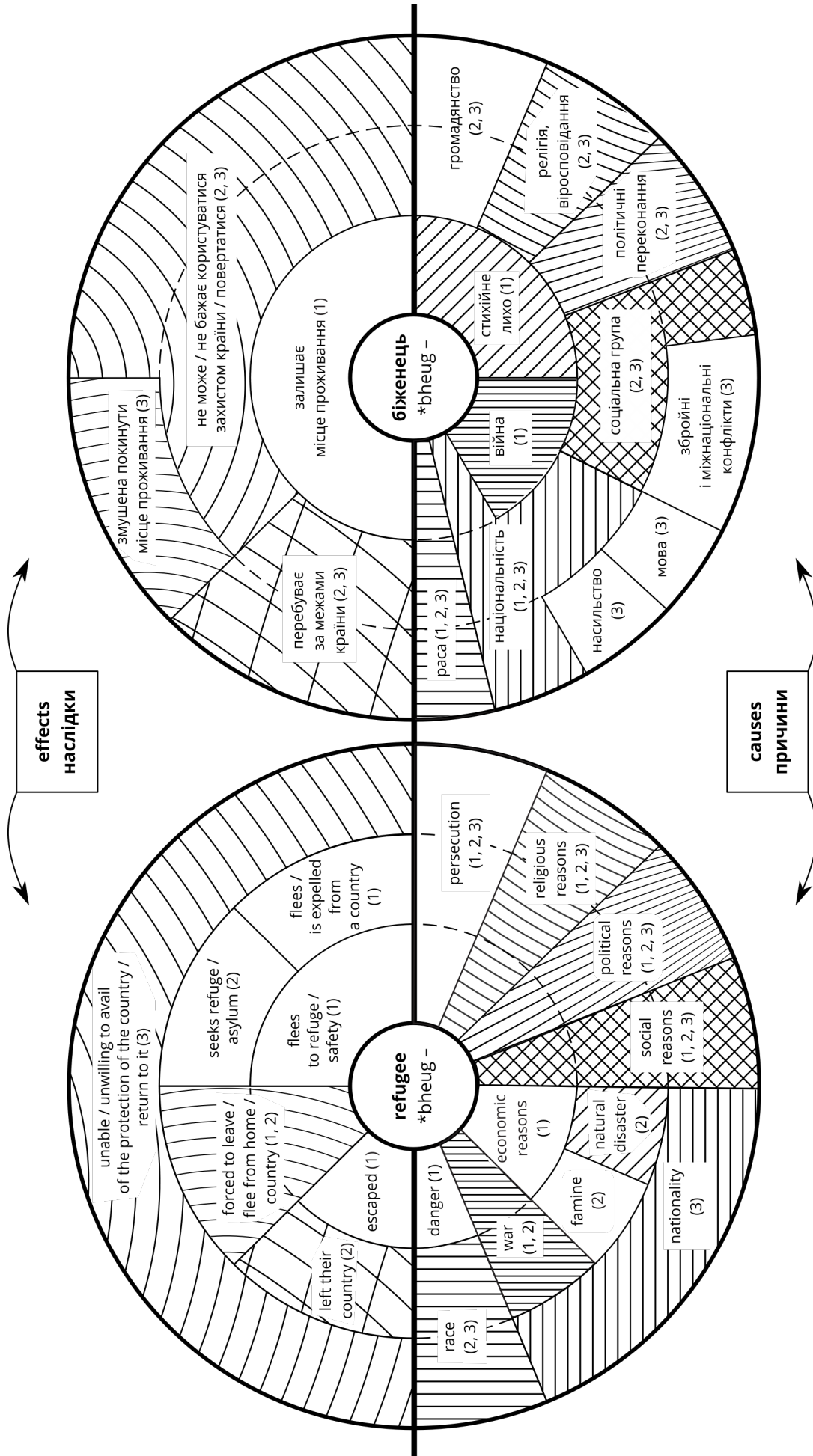

Рисунок 2. Генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики юридичних термінів *refugee* та *біженець*.

Таблиця 1

Показники частотності вживання термінів-вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE в корпусі

Одиниця	Частотність	Час пошуку
<i>refugee</i>	84	0,20
<i>internally displaced person</i>	61	0,20
<i>fugitive</i>	54	0,21
<i>asylum seeker</i>	25	0,24
<i>escapee</i>	18	0,24
<i>displaced person</i>	7	0,25
<i>person eligible for subsidiary protection</i>	5	0,25
<i>runaway</i>	4	0,26

В українській мові найвищий ступінь частотності виявлено для терміна *біженець* (83), найнижчий – для терміна *особа, яка потребує тимчасового захисту* (3):

Таблиця 2

Показники частотності вживання термінів-вербалізаторів когнітивної терміноструктури БІЖЕНЕЦЬ у корпусі

Одиниця	Частотність	Час пошуку
<i>біженець</i>	83	0,19
<i>внутрішньо переміщена особа</i>	80	0,19
<i>переміщена особа</i>	60	0,21
<i>переселенець</i>	11	0,22
<i>особа, яка потребує додаткового захисту</i>	7	0,27
<i>вимушений переселенець</i>	4	0,27
<i>особа, яка потребує тимчасового захисту</i>	3	0,29

Результати спостережень за дистрибуцією терміноодиниць, що аналізуються, в корпусних текстах дають підстави стверджувати про використання лексем відповідно до їх термінологічних значень і нормативних уживань: виявлені словосполучення відбивають основні семантичні та асоціативні акценти термінів. Специфіка дистрибуції дозволяє уточнювати юридичне термінологічне значення досліджуваних одиниць та за рахунок побудування асоціативних зв'язків деталізувати сполучуваність одиниць у їх термінологічному та нетермінологічному використанні.

Разом із семантичною верифікацією термінологічних знаків проведено корпусну верифікацію зв'язків кожної одиниці: синонімічних, гіперо-гіпонімічних та асоціативних. Для розрахунку семантичної близькості вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ застосовано квантитативну методику Поля Жаккара.

Подібність множин за П. Жаккаром є бінарною мірою подібностей і вираховується як міра спільної частини, поділена на міру об'єднання множин, за формулою: $KJ = C / [(A + B) - C]$, де C – це кількість спільних елементів значень одиниць, що порівнюються, A – кількість елементів значення першої одиниці, що порівнюється, B – кількість елементів значення другої одиниці, що порівнюється. Якщо цей коефіцієнт дорівнює нулю, множини не мають спільних елементів, а якщо дорівнює одиниці – множини є рівними.

За підрахунками з'ясовано, що в англійській мові визначення кожного дискретного терміна відокремлене від інших і не допускає перехресних сем та нечіткості дефініцій (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE, дорівнює 0), у той час як в українській мові розповсюджена термінологічна синонімія (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ, варіюється від 0 до 0,8).

Таблиця 3

Коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць,
що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE

№	<i>refugee &</i>	Коефіцієнт Жаккара
1	<i>asylum seeker</i>	0
2	<i>internally displaced person</i>	0
3	<i>person eligible for subsidiary protection</i>	0

Таблиця 4

Коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць,
що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ

№	<i>біженець &</i>	Коефіцієнт Жаккара
1	<i>вимушений переселенець</i>	0,8
2	<i>внутрішньо переміщена особа</i>	0,5
3	<i>особа, яка потребує додаткового захисту</i>	0,3
4	<i>особа, яка потребує тимчасового захисту</i>	0,2
5	<i>переселенець</i>	0

Вивчення лексичного значення термінологічної одиниці *refugee*, яка функціонує в юридичному дискурсі, дає підстави стверджувати, що розуміння точного значення терміна є критично важливим для правильного правозастосування та врахування особливостей семантичного наповнення еквівалентної лексичної одиниці в мові перекладу. Так, негалузеві та юридичні термінологічні двомовні словники пропонують до перекладу лексеми *refugee* застосовувати варіанти *біженець*, *емігрант*, *утікач*. Корпусна верифікація тезаурусних зв'язків терміна *refugee*, семантичного наповнення та стилістичних характеристик пропонованих еквівалентів, їхнього тлумачення й додаткової інформації через верифікацію їхнього місця в тематичній групі та сполучуваності з іншими мовними одиницями шляхом залучення корпусного аналізу дають підстави вважати лексему *біженець* єдиним коректним еквівалентом перекладу.

Відомості, отримані за результатами аналізу мовних фактів англійської та української мов, свідчать про наявність спільного когнітивного фону термінологічних одиниць в обох мовах і подібність репрезентації фрагментів професійної картини світу правника.

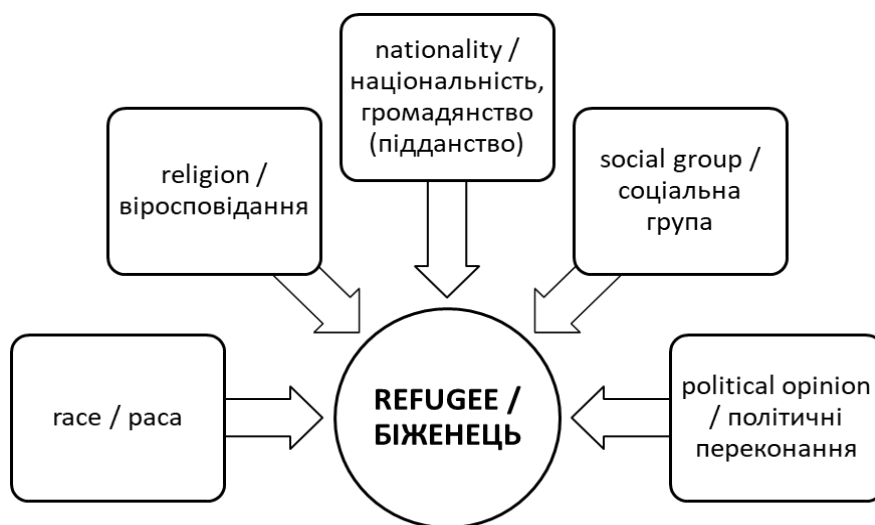

Схема 8. Спільні семми в структурі значення термінів *refugee* та *біженець*.

При цьому верифікація отриманих даних виявила наявність відмінностей у набутих у процесі термінологічного розвитку семемах *причин* та *наслідків*: в англійській мові в значенні терміна *refugee* з'являються компоненти на позначення *причин* – ‘nationality’ та *наслідків* – ‘unable or unwilling to avail of the protection of the country / return to it’; в українській мові в значенні терміна *біженець* – на позначення *причин* – ‘насильство’, ‘мова’, ‘збройні і міжнаціональні конфлікти’ та *наслідків* – ‘змушена покинути місце проживання’, які відсутні в тлумаченнях цих термінів, зафіксованих лексикографічними джерелами.

Спільні та відмінні властивості термінів когнітивної терміноструктури REFUGEE в англійській мові та БІЖЕНЕЦЬ в українській мові зумовлюють відмінності у реєстрі перекладацьких еквівалентів двох мов та підкріплюють тезу про варіативність міжмовних англо-українських відповідностей юридичних термінів досліджуваної предметної галузі, якість і точність відтворення яких підвищується завдяки компаративно-корпусному підходу до лексикографії та перекладу.

ВИСНОВКИ

Здобутки когнітивної лінгвокомпаративістики та корпусної лінгвістики стали підґрунтям для виокремлення *когнітивної терміноструктури* як дискретної одиниці пізнання й організації професійної картини світу та започаткування *компаративно-корпусного напрямку* в термінознавстві, у межах якого розроблено методологічну базу для виконання *лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури* юридичного терміна в неблизькоспоріднених мовах.

Концептуальна наукова ідея дисертації ґрунтується на таких положеннях: 1) одиницею професійної свідомості, в якій сконцентрований фрагмент професійної картини світу, виступає когнітивна терміноструктура; 2) кожна когнітивна

терміноструктура вербалізується в мові дискретними термінологічними одиницями, які репрезентують зміст цієї когнітивної терміноструктури; 3) однією з продуктивних методик побудови моделі поєднання одиниць мислення й мови, а також теоретично й практично значимою процедурою для виявлення ментально-вербальної специфіки галузевої термінології є процедура *лінгвістичної реконструкції когнітивних терміноструктур* із подальшою когнітивною інтерпретацією отриманих даних; 4) лінгвістична (лексикографічна і фреймова) реконструкція когнітивної терміноструктури використовується для вивчення процесів і механізмів її творення; 5) корпусна (семантико-дистрибутивна, тезаурусна та перекладацька) верифікація когнітивної терміноструктури дозволяє спостерігати її динаміку у лінгвістичних корпусах; 6) на основі даних побудованих моделей визначаються універсальні та відмінні характеристики термінології неблизькоспоріднених (англійської та української) мов; 7) комплексне застосування лінгвістичної реконструкції та корпусної верифікації є базовою процедурою *компаративно-корпусного підходу* до аналізу когнітивних терміноструктур.

За результатами дослідження та з урахуванням когнітивного підходу до розуміння терміна введено поняття *когнітивна терміноструктура* на позначення одиниці свідомості, у якій сконцентрований фрагмент професійної картини світу та яка має реалізацію у вигляді термінів.

Проведення лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури базується на залученні методів порівняльно-історичної, структурної, когнітивної, корпусної та зіставної лінгвістики. Когнітивна терміноструктура REFUGEE / БЖЕНЕЦЬ характеризується динамічністю природи змістового наповнення, що виявляється в семантичній специфіці терміна, який функціонує в юридичному дискурсі. У роботі *розкрито* когнітивну природу юридичного терміна як слова або словосполучення, що репрезентує фрагмент правової картини світу та є вербалізатором когнітивної терміноструктури в юридичному дискурсі.

Розроблена жанрово-стильова класифікація, заснована на ознаках сфери обслуговування (юридичний підстиль офіційно-ділового стилю), типу правового документа (нормативно-правові, індивідуально-правові, інтерпретаційно-правові) і жанрів текстів, використовується для параметризації юридичних текстів.

Для проведення дослідження укладений пілотний англо-український паралельний корпус юридичних текстів (автентичних законодавчих текстів англійською мовою з авторизованими перекладами українською), який є джерелом для вилучення, аналізу й верифікації мовних одиниць у межах проведеної розвідки.

Кожен текст, що відповідає вимогам конкретного корпусу і включається до корпусного масиву, отримує належний опис реквізитів і зовнішніх характеристик, які організовані та систематизовані в метадані корпусного тексту. Для тексту-оригіналу в реєстрі метаданих виділяємо *назву, мову оригіналу, автора, його статтю, дату створення й публікації тексту, місце публікації, видавництво*. Для тексту-перекладу важливу інформацію несуть такі показники, як *назва перекладу, мову перекладу, перекладач, його статтю, дату публікації перекладу, місце публікації, видавництво*. На наступному етапі обробки корпусний текст отримує морфологічну розмітку – позначень частиномовної належності лексичних одиниць з одночасним визначенням для них всіх можливих лексико-семантичних і граматичних категорій.

Для систематизації концептуальної інформації юридичного дискурсу особливої ваги набувають категорії *причин* та *наслідків*, які покладено в основу побудованих лексикографічних та фреймових моделей, представлених через схематизацію причинно-наслідкових зв'язків, що виникають із юридичних вчинків суб'єктів права та відбивають взаємозумовленість діянь і обставин та їх правових результатів. Проведений компаративно-корпусний аналіз термінологічних одиниць має результатом побудовані моделі когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ: 'REFUGEE : CAUSES'; 'REFUGEE : EFFECTS'; 'БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ'; 'БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ', генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики: 'CAUSES : REFUGEE : EFFECTS', 'ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ', установлені тезаурусні зв'язки основних вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, проведено верифікацію отриманих результатів із залученням результатів математичного аналізу частотності, часу пошуку та коефіцієнтів семантичної подібності досліджуваних одиниць англійської та української мов.

Семантичний простір вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ структуровано у вигляді базисного акціонального фрейму: 'ХТОСЬ-агент → через стимул (причини) → діє / робить щось → веде до наслідків', що продемонструвало наявність спільних ознак у структурі понятійного фракталу.

Лексеми *refugee* та *біженець* як імена когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є питомими одиницями англійської та української мов, що успадковані з індоевропейської мови (мають спільний праіндоевропейський корінь **bheug-*), пройшли еволюційний шлях на власному мовному ґрунті й мають когнати в багатьох сучасних мовах.

Семантико-парадигматичний потенціал вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ реалізовано через систему гіперо-гіпонімічних, синонімічних та асоціативних зв'язків. Термін *refugee* є гіперонімом до одиниць *exile*, *expat*, *expatriate* та має гіпоніми *displaced person*, *DP*, *stateless person*; термін *біженець* є гіперонімом до одиниці *мігрант* та має гіпоніми *особа, яка потребує додаткового захисту*, *особа, яка потребує тимчасового захисту*, *переміщена особа*, *переселенець*. Для розрахунку семантичної близькості вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ долучено квантитативну методику Поля Жаккара (подібність множин дорівнює мірі спільної частини, поділеної на міру об'єднання множин: $KJ=C/[(A+B)-C]$). В англійській мові визначення кожного дискретного терміна відокремлене від інших і не допускає перехресних сем та нечіткості дефініцій (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру REFUGEE, дорівнює 0 (*refugee / asylum seeker*, *refugee / internally displaced person*, *refugee / person eligible for subsidiary protection*)), тоді як в українській мові розповсюджена термінологічна синонімія та дублетність (коефіцієнт семантичної подібності термінологічних одиниць, що вербалізують когнітивну терміноструктуру БІЖЕНЕЦЬ, варіюється від 0 (*біженець / переселенець*) до 0,8 (*біженець / вимушений переселенець*)).

Когнітивна терміноструктура REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є утворенням динамічним, що знаходиться на стадії активного формування.

У результаті аналізу встановлено 3 концептуальні ознаки основних вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, що утворюють його семантичну базу у свідомості носіїв англійської та української мов ('причини', 'наслідки', 'юридичний статус'), що підтвердило спільні уявлення носіїв англійської та української мов про зміст термінологічних номінацій когнітивної структури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ. При цьому побудовані генералізовані моделі причинно-наслідкової семантики юридичних термінів *refugee* та *біженець* демонструють відмінності в нарощуваних семемах *причин* та *наслідків*, які було виявлено при аналізі функціонування одиниць у корпусних текстах: в англійській мові в значенні терміна *refugee* з'являються компоненти на позначення *причин* ('nationality') та *наслідків* ('unable or unwilling to avail of the protection of the country / return to it'); в українській мові в значенні терміна *біженець* – на позначення *причин* ('насильство', 'мова', 'збройні і міжнаціональні конфлікти') та *наслідків* ('змушена покинути місце проживання'), які відсутні в зафіксованих словниками тлумаченнях цих термінів. Таким чином, отримані наукові результати дослідження підтвердили гіпотезу про те, що результати вербалізації когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ є подібними в англійській та українській мовах з огляду на універсальність природи когнітивних процесів та відмінними в аспекті впливу історичних і національно-культурних чинників.

Перспективи дослідження вбачаємо в розширенні матеріальної бази для компаративно-корпусного аналізу когнітивних терміноструктур інших професійних галузей. Також передбачається продовження роботи над архітектурою та моделями корпусних даних, подальшою реалізацією дослідницького потенціалу започаткованого англо-українського паралельного корпусу юридичних текстів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях України:

1. Матвєєва С. А. Термін "спам" в комунікативному просторі Інтернета. *Вісник ЛНПУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2009. № 8 (171). С. 41–45.
2. Матвєєва С. А., Фатєєва Н. В. Комунікація в умовах інформаційної цивілізації. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2010. № 18 (205). С. 101–109.
3. Матвєєва С. А. Формування термінологічного апарату інтернет-журналістики. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка: Філологічні науки*. 2013. № 9 (268). Ч. II. С. 15–20.
4. Матвєєва С. А. Корпус паралельних текстів як інструмент перекладача. *Система і структура східнослов'янських мов: збірник наукових праць*. 2016. Вип. 10. С. 183–189.
5. Матвєєва С. А. Когнітивно-фреймова теорія термінологічних номінацій та дефініцій: перекладацький аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2019. № 43. Т. 4. С. 75–77.
6. Матвєєва С. А. Термінознак як центральна одиниця паралельного корпусу юридичних текстів: перекладацький аспект. *Studia linguistica: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 15. С. 155–164.

7. Матвєєва С. А., Леміш Н. Є. Методологічний прийом рефлексії у сучасному термінознавстві. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2020. № 823. С. 139–148.

8. Матвєєва С. А. Лексема *біженець* як основний вербалізатор концепту БІЖЕНЕЦЬ у сучасному українському юридичному дискурсі. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки*. 2020. №3 (334). С. 95–103.

9. Матвєєва С. А. Юридичний дискурс як семіотична конструкція професійного комунікативного простору. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Випуск 14, том 1. С. 291–295.

10. Матвєєва С. А. Лінгвокогнітивне моделювання професійної мовної картини світу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. 31 (70), № 1. Ч. 3. С. 34–40.

11. Матвєєва С. А. Лінгвістична реконструкція когнітивних структур у термінознаках. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 72–78.

12. Матвєєва С. А. Юридичний термін у сучасному термінознавстві та юриспруденції. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 29. Т. 3. С. 27–31.

13. Матвєєва С. А. Когнітивна терміноструктура як одиниця професійної картини світу. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Серія “Філологія”: науковий журнал*. 2020. Вип. 10 (78). С. 26–29.

14. Матвєєва С. А. Термінологічний розвиток лексеми *refugee* в юридичному дискурсі та її переклад українською. *Мова і культура. Науковий журнал*. 2020. Вип. 22. Т. V (200). С. 633–640.

15. Матвєєва С. А. ЖЕРТВА ПЕРЕСЛІДУВАНЬ: до лінгвістичної реконструкції концепту. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*, 2020. № 33. С. 48–52.

Статті в періодичних виданнях інших держав:

16. Матвєєва С. А. Критерії відбору та первинна обробка емпіричного матеріалу паралельного корпусу юридичних текстів. *Forum Filologiczne Ateneum*. Poland, 2019. № 1 (7). С. 167–181. ISSN 2353–2912.

17. Matvieieva S. Thesaurus Modelling of Modern Legal Metalanguage. *International Journal of Research – Granthaalayah*. India, 2020. № 8 (2). P. 89–92. ISSN 2394–3629.

18. Matvieieva S. Terminological Synonymy: Corpus-Driven Translation. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. India, 2020. Vol. 9. Issue 3. P. 971–973. ISSN: 2319–7064.

19. Matvieieva S. Translation of Legal Terms: Bilingual Dictionary vs Parallel Corpus. *Science and Education a New Dimension. Philology*. Hungary, 2020. VIII (67). Issue 225. P. 46–49. ISSN 2308–1996.

20. Matvieieva S. Corpus-driven studies and corpus-based translation: pragmatic potential. *International Engineering Journal for Research & Development (IEJRD)*. India,

2020. Vol. 5. Issue 4. P. 167–170. ISSN: 2349-0721.

21. *Matvieieva S.* Linguistic Reconstruction of the Legal Term *PERSECUTION*. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. India, 2020. Vol. 9. Issue 5. P. 1809–1811. ISSN: 2319-7064.

22. *Matvieieva S.* Linguistic Reconstruction of the Legal Term *Asylum*. *International Engineering Journal for Research & Development (IEJRD)*. India, 2020. Vol. 4. Issue 6. P. 1–5. eISSN: 2349-0721.

Статті в інших виданнях:

23. *Матвеева С. А., Фатеева Н. В.* Особенности употребления юридических терминов в неспециальных текстах. *Русский язык и литература в учебных заведениях. Научно-методический журнал*. 2000. № 6. С. 38–40.

24. *Матвеева С. А.* Віртуальне співтовариство “інформаційної цивілізації”. *Соціально-політичні події сучасності: правові наслідки та філософське осмислення: Вісник ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка. Спеціальний випуск № 2. У 2 ч. Ч. 2.* 2010. С. 198–207.

Тези доповідей на наукових конференціях:

25. *Матвеева С. А.* Комунікація крізь призму гуманітарних наук. *Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції “Молодий філолог”*. Маріуполь: МДГУ, 2008. С. 43–45.

26. *Матвеева С. А.* Словник vs корпус паралельних текстів. *Слов’янознавство і нові парадигми та напрями соціогуманітарних досліджень: матеріали Міжнар. наук. конф.* Київ: НАН України; НБУ імені В. І. Вернадського, 2017. С. 65–67.

27. *Матвеева С. А.* Інтертекстуальність художнього твору і корпус паралельних текстів. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ: Видавничий центр НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 143–145.

28. *Матвеева С. А.* Тезаурусне моделювання метамови сучасної юриспруденції. *Світ мови – світ у мові: матеріали IV Міжнародної наукової конференції*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. С. 118–120.

29. *Матвеева С. А.* Токенізація як спосіб обробки корпусного тексту. *Програма і матеріали I Міжнародної науково-прикладної конференції “Прикладна і корпусна лінгвістика: розроблення технологій нового покоління”*. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. С. 37–38.

30. *Леміш Н. Є., Матвеева С. А.* Морфологічна розмітка паралельного корпусу текстів для студентів спеціальності “Переклад”. *Актуальні проблеми сучасної транслятології, лінгвокраїнознавства та теорії міжкультурної комунікації: збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю*. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2019. С. 152–156.

31. *Матвеева С. А.* Юридичні терміни-синоніми: корпусний підхід при перекладі. *Світ мови – світ у мові: матеріали V Міжнародної наукової конференції: тези доповідей*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. С. 113–115.

32. *Матвеева С. А.* Формування масивів перекладацьких еквівалентів: корпусний підхід. *Програма і матеріали майстер-класу у рамках проведення II Міжнародної науково-прикладної конференції (засобами відео-Інтернет-*

конференц-зв'язку) 6 грудня 2019 року “Корпусна лінгвістика: діджиталізація в науці та освіті”. Київ, 2019. С. 21–22.

33. Матвєєва С. А. Засоби мовної маніфестації професійної картини світу: корпусний підхід. *Аналіз та інтерпретація художнього тексту: проблеми, стратегії, дослід.* III Міжнародна наукова (заочна) конференція (Київ, 14–15 травня 2020 року). *Анотована програма.* Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 32.

АНОТАЦІЯ

Матвєєва С.А. Лінгвістична реконструкція когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство та 10.02.21 – структурна, прикладна та математична лінгвістика. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України, Київ, 2020.

У дисертації розроблено компаративно-корпусну процедуру лінгвістичної реконструкції когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в юридичному дискурсі англійської та української мов. Уведено до наукового обігу термін “когнітивна терміноструктура” на позначення одиниці свідомості, у якій сконцентровано фрагмент професійної картини світу та яка має вербальну реалізацію у вигляді термінів. Систематизовано законодавчі тексти та розроблено їх жанрово-стильову класифікацію, засновану на ознаках сфери обслуговування, жанрів текстів і типу правового документа. Здійснено лексикографічну і фреймову реконструкцію когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англійській та українській мовах; проведено семантико-дистрибутивну, тезаурусну та перекладацьку верифікацію вербалізаторів когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-українському корпусі юридичних текстів з узагальненням результатів у генералізованих моделях причинно-наслідкової семантики термінів: ‘CAUSES : REFUGEE : EFFECTS’ та ‘ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’. Установлено закономірності й відмінності у відображенні когнітивної терміноструктури REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ у свідомості носіїв англійської та української мов.

Ключові слова: когнітивна терміноструктура, лінгвістична реконструкція, термін, компаративно-корпусний аналіз, професійна картина світу, юридичний дискурс, паралельний корпус текстів, корпусна верифікація.

SUMMARY

Matvieieva S. A. Linguistic Reconstruction of Cognitive Terminological Structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ in the English-Ukrainian legal corpus. – Manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in Philology, Speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics and 10.02.21 – Structural, Applied and Mathematical Linguistics. – Kyiv National Pedagogical Dragomanov University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis is focused on a linguistic reconstruction of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ in the English-Ukrainian legal corpus.

The thesis offers a new comparative and corpus approach to the terminology, within the framework of which a methodological basis was developed for performing linguistic reconstruction of the cognitive terminological structure of a legal term in various languages (English and Ukrainian) using methods of comparative-historical, structural, cognitive, corpus and contrastive linguistics. The term ‘cognitive terminological structure’ is introduced to define a unit of consciousness in which a fragment of the professional worldview is concentrated and which has a verbal realization in the form of terms.

The cognitive terminological structure of the legal discourse REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ is characterized by the dynamism of its nature, manifested in the cognitive-verbal specificity of the legal terms, which represent a fragment of the legal worldview. The absence of a material unit and a high level of abstraction of cognitive processes created the need for the development of reconstruction (lexicographic and frame-based) techniques with the subsequent interpretation of individual cognitive structures in order to maximize the structuring of the specialist’s mental space. Linguistic reconstruction of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ in English and Ukrainian legal discourse through the procedure of lexicographic and frame-based modelling results in the generalized models of cause-and-effect semantics: ‘CAUSES: REFUGEE : EFFECTS’ and ‘ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’.

Observation of the names of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ made it possible to identify a common Proto-Indo-European basis – a root **bheug-* meaning ‘to run, flee, seek refuge’, which through the Latin lexeme *fugere* meaning ‘to flee’ leads to the units of modern English (**bheug-* → *fugere* → *fugitive*, *centrifugal*, *refuge*) and through the Proto-Slavic verbal root **beg-* **bēg-* **bōg-* leads to the units of the modern Ukrainian language (**bheug-* → **beg-* **bēg-* **bōg-* → *біг*, *бігти*, *біженець*). These results give grounds to speak of common mental roots and purposeful cognitive motivation for the formation of its conceptual base with subsequent transformation into the cognitive terminological structure (Proto-Indo-European basis → concept core → cognitive terminological structure). The lexemes *refugee* and *біженець* are specific lexical units of the English and Ukrainian languages, inherited from the Indo-European language, which have gone through an evolutionary path on their own linguistic soil and have cognates in many modern languages.

The modern lexicographic model of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ is represented through modelling of cause-and-effect relationships that arise from the legal actions of legal entities and reflect the interdependence of actions and circumstances and their legal results. The deep cause-and-effect relationships of the semantics of the studied terms are identified through the scheme ‘TO BE PERSECUTED → TO FLEE, LEAVE → TO GET ASYLUM’, which is reflected in the developed models ‘REFUGEE : CAUSES’ / ‘БІЖЕНЕЦЬ : ПРИЧИНИ’ and ‘REFUGEE : EFFECTS’ / ‘БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’, which in turn are summarized in the generalized models of cause-and-effect semantics ‘CAUSES : REFUGEE : EFFECTS’ and ‘ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ’.

For the purposes of the frame-based reconstruction of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ, the terms under consideration for use in legal practice

were interpreted using the data of legislative documents and organized into a pilot parallel English-Ukrainian corpus of legal texts with a volume of 1,135,827 words. This corpus is an experimental source for the extraction and analysis of linguistic units within this study.

The semantic space of discrete terminological units *refugee* and *біженець* is structured in the form of a basic actional frame: “SOMEONE-agent → through stimulus (causes) → acts / does something → has effects”, which demonstrates the presence of common features in the conceptual fractal structure.

As a result of the analysis, 3 conceptual features (‘causes’, ‘effects’, ‘legal status’) of the main verbalizers of the cognitive terminological structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ were identified, which form its basis in the minds of native speakers of the English and Ukrainian languages confirming the general ideas of native speakers of the both languages on the content of the main terminological nominations of the cognitive structure REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ.

The paper formulates institutional features and requirements for the creation of an English-Ukrainian parallel corpus of legal texts, contains the proposed structure of the corpus text metadata card, and offers the developed genre and style based classification of legal texts. This classification considers the characteristics of the service sector (official style, legal substyle), the type of a legal document / act (regulatory, individual legal, and interpretative legal), the genre of the text (for each type of legal acts) and takes into account complex linguistic and legal hierarchical classification criteria for the texts.

Keywords: cognitive terminological structure, linguistic reconstruction, term, comparative-corpus analysis, professional worldview, legal discourse, parallel corpus, corpus verification.

АННОТАЦИЯ

Матвеева С. А. Лингвистическая реконструкция когнитивной терминоструктуры REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-украинском корпусе юридических текстов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание и 10.02.21 – структурная, прикладная и математическая лингвистика. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова Министерства образования и науки Украины, Киев, 2020.

В диссертации разработана компаративно-корпусная процедура лингвистической реконструкции когнитивной терминоструктуры юридического дискурса REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в английском и украинском языках. Введен в научную практику термин “когнитивная терминоструктура” для обозначения единицы сознания, в которой сконцентрирован фрагмент профессиональной картины мира и которая имеет вербальную реализацию в виде терминов. Систематизированы законодательные тексты и разработана их жанрово-стилевая классификация, основанная на признаках сферы обслуживания, жанров текстов и типа правового документа. Осуществлена лексикографическая и фреймовая реконструкция когнитивной терминоструктуры REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в английском и украинском языках; проведена семантико-дистрибутивная, тезаурусная и переводческая верификация вербализаторов когнитивной

терминоструктуры REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в англо-украинском корпусе юридических текстов с обобщением результатов в генерализованных моделях причинно-следственной семантики терминов: 'CAUSES : REFUGEE : EFFECTS' и 'ПРИЧИНИ : БІЖЕНЕЦЬ : НАСЛІДКИ'. Установлены закономерности и отличия в формировании когнитивной терминоструктуры REFUGEE / БІЖЕНЕЦЬ в сознании носителей английского и украинского языков.

Ключевые слова: когнитивная терминоструктура, лингвистическая реконструкция, термин, компаративно-корпусный анализ, профессиональная картина мира, юридический дискурс, корпус параллельных текстов, корпусная верификация.

Підписано до друку 12.10.2020 р. Формат 60 x 84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 1,9.

Наклад 100 пр. Зам. № 174

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.